

De verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd

Auteur:

D.L.E Velema

Begeleider Universiteit:

Prof. dr. C.W.A.M. Aarts

Co - begeleider:

Dr. H. van der Kolk

Datum:

12 augustus, 2010

Voorwoord

Graag wil ik mijn bachelorbegeleiders prof. dr. K. Aarts en dr. H. Van der Kolk bedanken voor de begeleiding tijdens mijn bacheloropdracht. Het afronden van mijn scriptie heeft langer op zich laten wachten dan gepland. Daarom heb ik het erg gewaardeerd dat men. Aarts en men. Van der Kolk ook voor een langere periode bereid zijn geweest mijn stukken te lezen en mij advies te geven.

Inhoud

Hoofdstuk 1. Inleiding.....	5
Leeftijd als voorwaarde voor het kiesrecht.....	5
Het Nederlandse kiesrecht in verandering.....	5
De kiesgerechtigde leeftijd als onderzoeksonderwerp	6
Opbouw van het onderzoeksverslag.....	7
Hoofdstuk 2. Indeling van Argumenten	8
2.1. Wat is een argument?	8
2.2. Mogelijke gevolgen van verlaging	8
2.3. De publieke opinie.....	9
2.4. Consistentie met andere grondrechten.....	9
2.5. Politieke competentie	9
2.6. Conclusie	10
Hoofdstuk 3. Onderzoeksaanpak.....	11
3.1. Onderzoeksdesign	11
3.2. Onderzoeksobject	11
3.3. Onderzoeksdomein & onderzoeksdata	11
3.4. Indeling van argumenten	12
3.5. Indeling van partijen in voor- en tegenstanders.....	14
3.6. Verwachtingen.....	15
3.7. Conclusie	15
Hoofdstuk 4. De debatten.....	16
4.1. Periode 1: 1879 - 1919: discussie over de verlaging van 25 naar 23 jaar, van 23 naar 25 jaar .	16
4.2. Periode 2: 1920 - 1946: discussie over de verlaging van 25 naar 23 jaar	17
4.3. Periode 3: 1947 - 1965: discussie over de verlaging van 23 naar 21 jaar	17
4.5. Periode 4: 1966 - 1972: discussie over de verlaging van 21 naar 18 jaar	19
4.6. Periode 5: 1973 - 2010: discussie over de verlaging van 18 naar 16 jaar	19
4.7. Conclusie	21
Hoofdstuk 5. Analyse	22
5.1. Indeling argumenten in categorieën	22
5.2. Indeling argumenten in empirische en normatieve argumenten.....	26
5.3. Indeling van politieke partijen in voor- en tegenstanders.....	26
5.4. Conclusie	27
Hoofdstuk 6. Conclusie	28
Hoofdstuk 7. Discussie.....	29

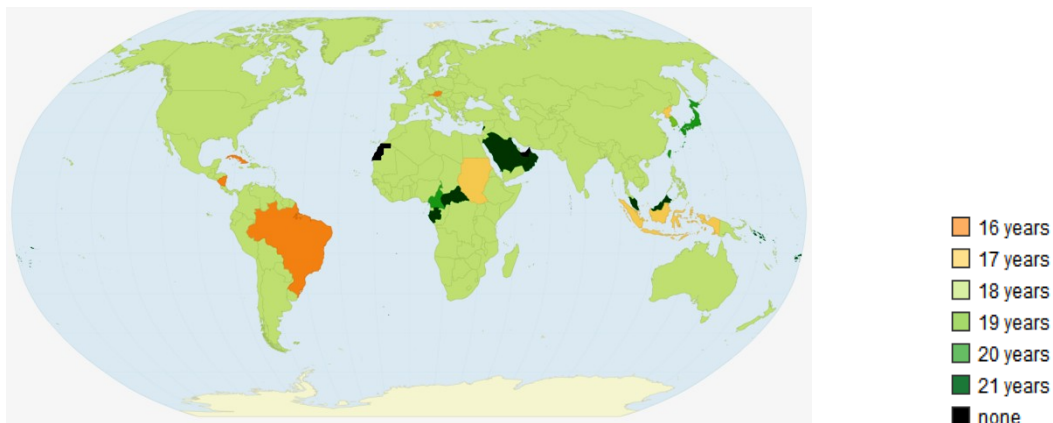
Bibliografie.....	30
Bijlage 1. Samenvatting	33
Bijlage 2. Schematisch overzicht leeftijd kiesrecht.....	34
Bijlage 3. Wettelijke regeling van het kiesrecht.....	35
Bijlage 4. Reflectieverslag	36

Hoofdstuk 1. Inleiding

In deze scriptie worden de argumenten voor het wijzigen van de leeftijd voor het actieve kiesrecht onderzocht. Wat waren de redenen voor het meermaals verlagen van de kiesgerechtigde leeftijd? Zijn deze argumenten in te delen in verschillende categorieën? En worden er in bepaalde perioden specifieke argumenten gegeven of geeft een partij vooral argumenten uit een categorie? In deze scriptie wordt dit onderzocht aan de hand van verslagen van Kamerdebatten.

Leeftijd als voorwaarde voor het kiesrecht

9 juni 2010. Het is druk bij het stembureau aan de Daalsedijk in Utrecht. Allerhande burgers lopen in en uit. Allerhande, omdat de stemmers nogal van elkaar verschillen. Een vrouwelijke stemmer, een mannelijke stemmer, een welgestelde huisman, een arme student, een oude stemmer én een jonge stemmer. Het recht om te stemmen is voor velen in Nederland een gegeven. Er zijn echter meerdere voorwaarden waaraan voldaan moet worden voordat een burger werkelijk het stemrecht krijgt. Een van deze voorwaarden is het hebben van een minimale leeftijd. Deze voorwaarde wordt niet alleen in Nederland gesteld, maar in meerdere landen. Uit onderzoek van Blais, Massicotte & Yoshinaka blijkt dat in 94% van 63 onderzochte democratieën een minimale leeftijd van 18 jaar gehanteerd wordt. Brazilië hanteert zelfs een minimale leeftijd van 16 jaar, Japan Taiwan en Samoa hanteren een hogere leeftijd van respectievelijk 20, 20 en 21 jaar (2001, pp. 51,54). Een recenter overzicht via chartsbin.com (2009), geeft aan dat Oostenrijk, Brazilië, Cuba, Guernsey, Isle of Man, Jersey en Nicaragua een minimale leeftijd hanteren van 16 jaar. Daarnaast hanteren Indonesië, Noord – Korea, Seychellen, Soedan en Oost Timor een grens van 17 jaar.

Figuur 1. Kiesgerechtigde leeftijd over de wereld (Chartsbin, 2009)

Het Nederlandse kiesrecht in verandering¹

Voor de Tweede Kamer (TK), Gemeenteraden en Provinciale Staten werden er in 1848 directe verkiezingen ingevoerd. Daarnaast werd er voor de Eerste Kamer (EK) het indirect kiesrecht ingevoerd, de gekozen leden van de Provinciale Staten kiezen de leden van de TK. Het kiesrecht werd destijds nog niet gezien als grondrecht², en het recht was dan ook niet opgenomen als grondrecht in de Grondwet. Het kiesrecht was een voorrecht: mannen die een belasting variërend van 20 tot 160 gulden konden betalen, mochten het kiesrecht uitoefenen. Daarnaast gold voor het actief kiesrecht, het recht om te stemmen, een minimale leeftijd van 23 jaar en voor het passief kiesrecht, het recht om gekozen te worden, een minimale leeftijd van 30 jaar (Elzinga, 1997, p. 4). In 1896 in de Kieswet – Van

¹ In bijlage 2 staat een systematisch overzicht van de wijziging van de leeftijd voor het kiesrecht

² In bijlage 3 wordt de wettelijke regeling van Kiesrecht nader toegelicht

Houten, werden restricties opgenomen ten aanzien van geschiktheid en maatschappelijke welstand. Naast welstand werd ook competentie als voorwaarde gesteld. Daarnaast moest men een leeftijd van 25 jaar hebben bereikt. De grens voor de leeftijd voor actief kiesrecht werd dus *verhoogd* van 23 naar 25 jaar. De leeftijd voor passief kiesrecht bleef 30 jaar.

In 1917 werd het ‘algemeen’ mannenkiesrecht ingevoerd. ‘Algemeen’ omdat er nogal wat mannen uitgesloten werden, denk aan burgers die uit de ouderlijke macht waren gezet en burgers die veroordeeld waren voor openbare dronkenschap. Verder bleef de leeftijd voor het actief kiesrecht 25 en voor het passief kiesrecht 30 jaar. Tevens werd in 1917 de opkomstplicht in de Grondwet opgenomen. Deze plicht werd op 4 maart 1970 weer afgeschaft (Elzinga, 1997, pp. 8,13). In 1919 werden vrouwen op kiesgebied gelijk behandeld als mannen, zij verkregen dus ook het actief en passief kiesrecht.

In 1946 werd het actief kiesrecht verlaagd naar 23 jaar, de leeftijd van het passief kiesrecht bleef ongewijzigd. Het passief kiesrecht werd in 1963 wel gewijzigd: een verlaging van 30 naar 25 jaar. Tevens werd de leeftijd van het actieve kiesrecht verlaagd van 23 naar 21 jaar.

Met de wet van 30 augustus 1972 wordt de leeftijd van het actief kiesrecht verlaagd naar 18 jaar. In 1983 wordt passief stemrecht verleend aan 21 jaar en ouder, in 1986 wordt dit verlaagd naar 18 jaar (Elzinga, 1997, pp. 4-11). Sindsdien is de kiesgerechtigde leeftijd niet gewijzigd. Wel vinden er nog discussies plaats over een verlaging van het actief kiesrecht van 18 naar 16 jaar. De uitspraak in 2006 van toenmalig minister Pechtold laat dit bijvoorbeeld zien : ‘ *In het begin van de twintigste eeuw werd je pas op je 25e capabel genoeg geacht om te stemmen. (...) en in 1972 werd de stemgerechtigde leeftijd verlaagd tot 18 jaar. Sindsdien is deze grens gehandhaafd. Toch zijn er best argumenten om die leeftijdsgrens in de toekomst verder te verlagen naar bijvoorbeeld 16 jaar*’ (Pechtold, 2006). Deze uitspraak geeft al aan dat er nog over de leeftijd voor actief kiesrecht gesproken wordt en dat de leeftijd in 2006 nog een discussiepunt was.

De kiesgerechtigde leeftijd als onderzoeksonderwerp

Niet alleen in 2006, ook in 2010 is de leeftijd voor de kiesgerechtigde leeftijd een discussiepunt. Dit was een aanleiding voor mijn bacheloropdracht. Opdracht was het in kaart brengen van de gegeven argumenten bij de verschillende verlagingen. De volgende hoofdvraag zal dan ook in dit onderzoeksverslag beantwoord worden:

Wat waren de argumenten voor de verlagingen van de leeftijd van het actief kiesrecht in Nederland, in de periode van 1879 tot en met 2010?

De deelvragen die in dit verslag beantwoord worden, zijn:

1. Welke argumenten ten aanzien van de verlagingen van de kiesgerechtigde leeftijd kunnen er gegeven worden en hoe kunnen deze in verschillende categorieën ingedeeld worden?
2. Welke indeling van perioden van verlagingen van de kiesgerechtigde leeftijd kan er gemaakt worden?

3.
 - a. In hoeverre verandert de indeling van gegeven argumenten ter verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd, in Nederland in de periode van 1879 - 2010?
 - b. In hoeverre verandert de aard van het argument, normatief of empirisch, in Nederland in de periode van 1879 - 2010?
 - c. In hoeverre verandert het standpunt van politieke partijen, ten aanzien van de kiesgerechtigde leeftijd in Nederland in de periode van 1879 - 2010?

Opbouw van het onderzoeksverslag

In het komende hoofdstuk (hoofdstuk 2) zal deelvraag 1 beantwoord worden. Na het bespreken van de onderzoeksaanpak (hoofdstuk 3) wordt in hoofdstuk 4 de 2^e deelvraag behandeld. In hoofdstuk 5 worden de resultaten van de analyses weergegeven. Zodoende kunnen deelvraag 3a, b en c beantwoord worden. Dan volgt in hoofdstuk 6 de conclusie van het onderzoek met de beantwoording van de hoofdvraag. Tenslotte vindt in hoofdstuk 7 een discussie plaats en is er aandacht voor een vervolgonderzoek.

Hoofdstuk 2. Indeling van Argumenten

In dit hoofdstuk worden argumenten besproken uit discussies over de kiesgerechtigde leeftijd. Er zullen verschillende argumenten, gegeven door meerdere wetenschappers, besproken worden. Deze argumenten worden allen ingedeeld in 4 verschillende categorieën. De indeling in 4 categorieën is deels toegepast in het onderzoek van de Electoral Commission, namelijk in *Age of electoral majority* (2004). De Electoral Commission is een onafhankelijke commissie uit het Verenigd Koninkrijk (V.K.) welke ingesteld is om advies te geven over het wijzigen van de kiesgerechtigde leeftijd. Uit voorgaande onderzoeken in het V.K. is naar voren gekomen dat een verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd een oplossing kan bieden voor het probleem van de lage opkomst in het V.K. Zodoende heeft de Electoral Commission verder onderzoek gedaan naar de leeftijdsgrens van het kiesrecht.

Zoals aangegeven is de indeling van argumenten uit *Age of electoral majority* (2004) deels overgenomen in dit onderzoek. De verwachting is dat de indeling toegepast in het V.K. ook toepasbaar is in Nederland.

De vier categorieën worden hieronder achtereenvolgens besproken: categorie 1 met betrekking tot mogelijke gevolgen van een verlaging, categorie 2 met betrekking tot de publieke opinie, categorie 3 met betrekking tot consistentie van rechten en tenslotte categorie 4 met betrekking tot politieke competentie. Voordat deze categorieën besproken wordt, wordt het begrip *argument* nader bekeken.

2.1. Wat is een argument?

Er zijn boekwerken gedrukt over argumenten, over geldige en acceptabele redeneringen. Binnen de politieke zijn argumenten ontzettend belangrijk: een politicus moet zijn omstanders overtuigen van zijn gelijk. Het is in Nederland (en over het algemeen in andere landen) niet toegestaan om hierbij geweld te gebruiken. Het is de bedoeling dat de politicus aan de hand van argumentatie andere politici overtuigt. Wat is nu een redenering? Een redenering bevat altijd zogenoemde premissen, vooronderstellingen. Een bekende vooronderstelling is dat mensen dieren zijn (vooronderstelling 1) en dat dieren sterfelijk zijn (vooronderstelling 2) wat leidt tot de conclusie dat mensen sterfelijk zijn. Er kan ook gedacht worden aan een politicus die voor verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd is omdat jongeren vaker stemmen. In dit geval zijn er meerdere vooronderstellingen (1: jongeren stemmen vaker dan ouderen, 2: bij verlaging van het kiesrecht krijgen meer jongeren het stemrecht, dus verlaging van de leeftijd leidt tot een hogere opkomst). Verschil met het eerste voorbeeld is dat er hier ook een mening wordt uitgesproken, het standpunt is hier namelijk dat het goed is dat het opkomstpercentage verhoogd wordt. In dit onderzoek zal er (vrijwel) altijd vanuit een bepaald standpunt geredeneerd worden. In dit onderzoek worden redeneringen vanuit een bepaald standpunt beschouwd als een argument.

2.2. Mogelijke gevolgen van verlaging

In 2004 vond in Verenigd Koninkrijk (V.K.) onderzoek plaats naar het verlagen van de kiesgerechtigde leeftijd. Aanleiding voor dit onderzoek was in eerste instantie de lage opkomst bij de verkiezingen. Het verlagen van de leeftijd zou kunnen leiden tot een hogere opkomst. Oorzaak van deze hogere opkomst is dan de verlaagde kiesgerechtigde leeftijd: jongeren zijn eerder politiek betrokken, wat vervolgens leidt tot het eerder ontwikkelen van de gewoonte om te stemmen.

Niet iedereen is overtuigd van deze redenering. Zo betwijfelen Cowley & Denver in *Votes at 16? The case against* (2004) of verlaging van de leeftijd zal leiden tot een verhoging van de opkomst. Zij geven aan dat er geen consistent effect is tussen de kans dat een persoon zal stemmen en de tijd dat men moet wachten om te mogen stemmen. *'The length of time that one has to wait before first voting does not*

appear to have a consistent effect on the likelihood that one will vote in the future. Rather the differences are sporadic and/or so marginal as to be meaningless' (Cowley & Denver, 2004, p. 59).

2.3. De publieke opinie

Een politicus kan de normatieve veronderstelling hebben dat het goed is om naar de meerderheid van de bevolking te luisteren. Indien het volk wil dat de kiesgerechtigde leeftijd verlaagd wordt, dan zou deze verlaagd moeten worden. Deze normatieve veronderstelling kan onderbouwd worden met empirische argumenten: argumenten die ingaan op feiten en/of verwachte effecten. Het zal moeilijk zijn om, vooral in eerdere jaren, deze normatieve argumenten goed empirisch te onderbouwen. Zo geeft de Electoral Commission in 2004 aan dat uit onderzoek in het V.K. blijkt dat de algemene opinie over verlaging sterk uiteenloopt. Het kan goed zijn dat dit in Nederland ook het geval is (geweest). Ook zal het in vroegere jaren waarschijnlijk moeilijker zijn geweest om een representatieve volksopinie vast te stellen.

2.4. Consistentie met andere rechten

Indien een 16 jarige mag trouwen, in het leger mag gaan en verplicht is om belasting af te dragen, waarom mag deze 16 jarige dan niet meebeslissen in de politiek? Als een jongere zoveel rechten en plichten heeft, waarom heeft deze jongere dan geen stemrecht? Een reden tegen het eerder geven van stemrecht is dat er meerdere rechten zijn die pas op latere leeftijd toegekend worden. Verder geven Cowley & Denver (2004) aan dat bepaalde rechten niet op alle jongeren van toepassing zijn. Denk bijvoorbeeld aan het betalen van belasting: slechts een klein gedeelte van de jongeren is verplicht dit af te dragen. Het hebben van bepaalde plichten leidt dus niet automatisch tot het hebben van bepaalde rechten. Ook de Electoral Commission en Chan & Clayton geven aan dat het niet erg is dat er verschil bestaat tussen verschillende rechten en plichten. Denk aan een toerist die de wet niet mag overtreden en tegelijkertijd niet stemgerechtigd is. Tenslotte kan het stemrecht gezien worden als een uniek recht. Het zou dan ook onjuist zijn om het kiesrecht met andere rechten te vergelijken. *'However, no other right is so directly comparable to the right to vote or stand as a candidate that the minimum age at which it accrues should be mirrored in those rights. The minimum age at which each legal right and responsibility should accrue should ultimately be decided in light of its own unique factors and issues.'* (Electoral Commission, 2004, p. 22).

2.5. Politieke competentie

Tenslotte kunnen er argumenten gegeven worden die ingaan op politieke competentie. Er wordt verondersteld dat iemand die competent genoeg is om te stemmen, ook het recht zou moeten hebben om te stemmen. Over het algemeen wordt aangenomen dat deze competentie toeneemt naarmate een persoon ouder wordt. Maar er kan ook geredeneerd worden dat jongeren zich steeds sneller ontwikkelen, over meer informatie beschikken en beter onderwijs krijgen. Dit zou leiden tot het bereiken van de vereiste competentie op jongere leeftijd. De exacte grens waarop een jongere over voldoende capaciteiten beschikt is moeilijk vast te stellen. De grens varieert per persoon en de vraag wat voldoende is, is niet eenduidig vast te stellen.

'Maturity is fundamental to the question of legal minimum ages and the most important aspect of maturity in the context of electoral rights seems to be the development of social awareness and responsibility.' (Electoral Commission, 2004, p. 4)

‘Ultimately, defining what is ‘sufficient’ can never be framed in exact measurable terms, but must rest to a large extent on the broad views of society as a whole as to the age by which ‘sufficient’ levels have been developed. (Electoral Commission, 2004, p. 25).

Bovenstaande citaten geven aan dat het dus moeilijk is om aan te geven waar de grens gesteld moet worden. Dit zal waarschijnlijk ook in het debat over de kiesgerechtigde leeftijd naar voren komen.

2.6. Conclusie

Deelvraag 1, *Welke argumenten ten aanzien van de verlagingen van de kiesgerechtigde leeftijd kunnen er gegeven worden en hoe kunnen deze in verschillende categorieën ingedeeld worden?*, is in bovenstaande alinea's beantwoord. Het valt op dat vrijwel ieder argument weerlegd kan worden. Dit geeft aan dat een argument op verschillende manieren geïnterpreteerd kunnen worden. Het gaat veelal om normatieve argumenten die eventueel empirisch onderbouwd kunnen worden. Het kan ook moeilijk worden om deelvraag 3b, *In hoeverre verandert de aard van het argument, normatief of empirisch, in Nederland in de periode van 1879 - 2010?*, te beantwoorden. Dit omdat argumenten dus niet geheel empirisch of normatief hoeven te zijn.

De categorieën die geformuleerd zijn worden toegepast in de analyse van dit onderzoek. Argumenten binnen een categorie verwijzen allen naar een bepaald onderwerp, thema. Categorie 1 verwijst naar mogelijke gevolgen van een verlaging. Categorie 2 verwijst naar de publieke opinie, categorie 3 naar consistentie van rechten en categorie 4 naar de competentie van jongeren.

Hoofdstuk 3. Onderzoeksaanpak

In dit hoofdstuk wordt de onderzoeksaanpak omschreven. Achtereenvolgens worden de volgende onderdelen besproken: het onderzoeksdesign (3.1), het onderzoeksobject (3.2), het onderzoeksdomein & de onderzoeksdata (3.3), de indeling van argumenten (3.4), de indeling van partijen in voor- en tegenstanders (3.5) en tenslotte de verwachtingen (3.6).

3.1. Onderzoeksdesign

Het onderzoek naar de verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd kan omschreven worden als een descriptief onderzoek (Babbie, 2007). De hoofdvraag *Wat waren de argumenten voor de verlagingen van de leeftijd van het actief kiesrecht in Nederland, in de periode van 1879 tot en met 2010?*, omschrijft de totstandkoming van de kiesgerechtigde leeftijd. Het onderzoek kan verder nog getypeerd worden als een documentanalyse. Voor deze documentenanalyse worden verslagen van debatten in de Kamers gebruikt. Er kunnen meerdere documenten gebruikt worden, denk bijvoorbeeld ook aan beleidsdocumenten. Voor dit onderzoek worden Kamerverslagen gebruikt. Deze Kamerverslagen zijn namelijk allemaal te vinden via *statengeneraaldigitaal.nl* en via *parlando.sdu.nl*. De verslagen worden dus gebruikt om vast te stellen welke debatten hebben plaatsgevonden en welke argumenten er zijn gegeven.

3.2. Onderzoeksobject

De onderzoeksobjecten voor dit onderzoek zijn de gegeven argumenten in de Tweede Kamer. Er worden alleen argumenten in overweging genomen die genoemd zijn in de Tweede Kamer. Dit wordt veroorzaakt door het feit dat er gekozen is om Kamerverslagen te bestuderen. Het zal blijken dat er voor latere jaren minder Kamerverslagen over de kiesgerechtigde leeftijd te vinden zijn. In dat geval wordt er wel naar alternatieve bronnen gekeken. Dit om deze latere periode ook mee te kunnen nemen in het onderzoek.

Door deze keuze voor Kamerverslagen worden alleen argumenten meegenomen die tijdens Kamerdebatten gegeven zijn. Welke partijen kunnen tijdens debatten aanwezig geweest zijn in de TK? In jaren voor 1965, tijdens de verzuiling, is Nederland opgedeeld in vier zuilen. De vier zuilen zijn vertegenwoordigd door vijf verschillende partijen. Deze partijen, de Partij van de Arbeid³ (PvdA), de gereformeerde Anti- Revolutionaire Partij (ARP), de Katholieke Volks Partij (KVP), de Christelijk Historische Unie (CHU) en de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD), beschikten lange tijd over een meerderheid van de zetels in het parlement (Andeweg & Irwin, 2005, p. 47). Bij de ontzuiling, rond 1965, ontstonden er meerdere kleinere partijen. Er kan dus verwacht worden dat er na 1965 ook meer kleine partijen aan de debatten deelnemen.

3.3. Onderzoeksdomein & onderzoeksdata

Het domein van dit onderzoek bestaat uit debatten die gevoerd zijn in de Tweede Kamer. In dit onderzoek wordt geen vergelijking gemaakt met het buitenland. Door deze focus wordt dus alleen Nederland omschreven, maar de invloeden uit het buitenland worden niet weggelaten. Denk aan argumenten die betrekking hebben op ontwikkelingen in Europa. Een afbakening moet er voor zorgen dat er meer details bovenwater komen. Dit doordat er meer tijd besteed wordt aan een specifiek, oftewel afgebakend, gebied.

³ De PvdA is in 1946 opgericht uit de SDAP, VDB en CDU. In dit onderzoek wordt de SDAP vanaf begin af aan de PvdA genoemd.

Een verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd kan betrekking hebben op het actief en passief kiesrecht. Beide rechten hebben betrekking op het kiezen van, dan wel verkiesbaar zijn voor, het Europees Parlement, de beide Kamers der Staten – Generaal, de Provinciale Staten en de Gemeenteraden. Tijdens een Kamerdebat wordt het actief en passief kiesrecht voor de EK en de TK vaak tegelijk besproken. Toch is een verlaging van de leeftijd van het passief kiesrecht voor de Staten - Generaal niet gelijk aan een verlaging van het actief kiesrecht voor de TK. Partijen kunnen verschillende eisen stellen voor deze verschillende rechten. Er is gekozen om alleen naar het actief kiesrecht te kijken. Ook dit zorgt er voor dat er meer tijd besteed wordt aan een kleiner onderzoeksgebied, dit kan dus ook leiden tot het vinden van meer details over argumenten omtrent het actieve kiesrecht.

Het vinden van data

Via <http://www.statengeneraaldigitaal.nl/> zijn de Kamerverslagen van 1879 tot 1995 digitaal beschikbaar. Aan de hand van een bepaalde datum en aan de hand van steekwoorden zijn relevante Kamerverslagen opgezocht. Bij het zoeken naar verslagen is het belangrijk om niet té beperkt te zoeken, maar ook niet té breed. Bij het invullen van de volgende termen werden behoorlijk wat verslagen gevonden:

Kiesrecht (TK 4469 gevonden verslagen), Kieswet (TK 5503), Actief kiesrecht (TK 1575)

Voor dit onderzoek is uiteindelijk de volgende zoekterm gebruikt: kiesgerechtigde + leeftijd, wat voor de TK 302 Kamerverslagen, - stukken en - vragen opleverde. Daarnaast zijn bepaalde verslagen nog extra opgezocht. Zo kan er in een debat gewezen worden op een bepaalde uitspraak in een ouder debat. Indien dit oudere debat niet gevonden is met de zoekterm, dan kan deze alsnog opgezocht worden. Dit kan bijvoorbeeld aan de hand van Kamerstuknummer (indien bekend), of aan de hand van bepaalde steekwoorden die uniek waren voor dat oudere debat. Denk dan aan de spreker en zijn woorden, vervolgens kan aan de hand van de datum meestal snel het betreffende debat gevonden worden.

Het selecteren van data

Het is lastig om direct te zien of een debat relevant is voor het onderzoek. Verslagen moeten dus eerst gelezen worden. De debatten die voor dit onderzoek geselecteerd zijn, zijn dan ook eerst als PDF gedownload. Vervolgens is in het Kamerverslag weer gezocht met de zoekterm 'kies'. Vaak is het dan goed te zien of er in het verslag werkelijk over de verlaging wordt gesproken of dat er slechts eenmalig naar verwezen wordt. Verder is het van belang dat meerdere partijen tijdens een debat spreken. Dit is belangrijk omdat een partij in principe niet dagelijks van standpunt verandert. Indien er dus een uitgebreid debat uit een jaar X is gevonden, dan kan men aannemen dit gevonden debat het standpunt van de partij uit jaar X vertegenwoordigd.

3.4. Indeling van argumenten

Zoals aangegeven in hoofdstuk 2, worden argumenten gezien als redeneringen vanuit een bepaald standpunt, vanuit een bepaalde overtuiging. In dit onderzoek wordt onderscheid gemaakt tussen argumenten met een empirische basis en argumenten zonder empirische basis, dit onderscheid wordt de aard van het argument genoemd. Een argument heeft een empirische basis zodra er bij de redenering verwezen wordt naar een feit. In dit geval wordt het argument beschouwd als een normatief – empirisch argument. Als er niet naar een feit wordt verwezen, dan wordt het argument beschouwd als een normatief argument. Een voorbeeld van een normatief argument is dat het goed is dat meer mensen in een land meebeslissen in de politiek, en dat om die reden de leeftijd verlaagd moet worden.

Een voorbeeld van een normatief – empirisch argument (vanuit het standpunt dat een hoog opkomstpercentage goed is) is dat jongeren vaker geneigd zijn om te gaan stemmen dan ouderen, en dat om die reden de leeftijdsgrens verlaagd moet worden. Het verschil tussen het eerste en tweede voorbeeld is dus dat er in het tweede argument verwezen wordt naar een uitkomst van een onderzoek of naar een feit (uit onderzoek is bijvoorbeeld naar voren gekomen dat jongeren vaker geneigd zijn om te stemmen dan ouderen).

Verder kan er een indeling gemaakt worden van argumenten in verschillende categorieën. De indeling die gebruikt wordt is al besproken in hoofdstuk 2. Naast de vier categorieën wordt er een vijfde onderscheiden: de categorie overig. Indien een argument niet past in een van de vier categorieën, dan wordt deze geplaatst in de categorie overig.

Er wordt onderscheid gemaakt tussen argumenten met betrekking tot:

Categorie 1: mogelijke gevolgen van verlaging

Een voorbeeld van een argument voor verlagen in deze categorie: Verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd zal er voor zorgen dat jongeren eerder betrokken worden bij het politieke leven, wat er voor zal zorgen dat zij later ook meer betrokken zullen zijn bij de politiek.

Een voorbeeld van een argument tegen verlaging in deze categorie: Verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd zal er juist voor zorgen dat minder stemgerechtigden gaan stemmen, omdat jongeren minder vaak stemmen dan ouderen.

Categorie 2: de publieke opinie

Een voorbeeld van een argument voor verlagen in deze categorie: Een meerderheid van de bevolking vindt dat het juist is om de kiesgerechtigde leeftijd te verlagen.

Een voorbeeld van een argument tegen verlaging in deze categorie: Een meerderheid van de bevolking vindt dat het verkeerd is om de kiesgerechtigde leeftijd te verlagen.

Categorie 3: consistentie van rechten

Een voorbeeld van een argument voor verlagen in deze categorie: Indien een jongere verplicht is om het vaderland te dienen, of verplicht is om belasting te betalen, dan zou hij/zij ook het recht moeten hebben om te mogen stemmen.

Een voorbeeld van een argument tegen verlaging in deze categorie: Het kiesrecht is een uniek recht en kan niet vergeleken worden met andere rechten. Het is dan ook niet juist om eenzelfde leeftijdsgrens voor het kiesrecht te hanteren.

Categorie 4: politieke competentie

Een voorbeeld van een argument voor verlagen in deze categorie: Jongeren zijn door technische ontwikkelingen, door verbetering van educatie al op jongere leeftijd volwassen. Zij zijn competent genoeg om al op jongere leeftijd te stemmen.

Een voorbeeld van een argument tegen verlaging in deze categorie: Het is juist om pas op latere leeftijd kiesgerechtigd te zijn; dit aangezien een jongere nog niet in staat is om het grotere geheel te overzien en moeilijke beslissingen te nemen.

Categorie 0: overig

Argumenten die in deze categorie geplaatst worden, passen niet in een van de bovenstaande vier categorieën.

In hoofdstuk 5 wordt een overzicht gegeven van de argumenten. Er zal een figuur gegeven worden met een totaal overzicht van gegeven argumenten van alle partijen. Daarnaast zullen er figuren weergegeven worden die alleen argumenten van een bepaalde partij weergeven. Als een partij specifiek argument meerdere malen herhaald in eenzelfde periode, dan wordt het argument toch slechts eenmaal geteld. Indien een partij 2 verschillende argumenten geeft uit dezelfde categorie, dan worden er wel 2 argumenten voor de betreffende categorie genoteerd. Een argument in een bepaalde periode wordt dus alleen geteld als deze nog niet door de betreffende partij genoemd is.

3.5. Indeling van partijen in voor- en tegenstanders

Na de analyse zullen partijen beoordeeld worden als voorstander of tegenstander van verlaging. Indien een partij alleen argumenten voor verlaging geeft, dan is het duidelijk dat deze partij voor verlaging is. Indien een partij 3 argumenten voor en 2 argumenten tegen geeft en duidelijk aangeeft voor verlaging te zijn dan wordt de partij ook gezien als voorstander van verlaging. Geeft de partij echter 3 argumenten voor, 2 argumenten tegen en spreekt zij duidelijk uit dat zij tegen is, dan wordt de partij gezien als tegenstander. Door tegen een wetsvoorstel te stemmen kan een partij duidelijk aangeven dat zij tegen is. Geeft een partij niet duidelijk aan of zij voor of tegen verlaging is, dan wordt er gekeken of zij meer voor of tegen argumenten geeft. Uiteraard kan het ook zijn dat een partij geen bezwaar heeft. In dat geval wordt zij bestempeld als neutraal.

Tenslotte wordt een partij beoordeeld in een bepaalde periode. Het standpunt van een partij zal niet snel veranderen na een dag, en ook niet na een week. Echter, per periode van verlaging kan er wel een verschil zijn. De perioden zijn ingedeeld naar de perioden waarin er veel discussies plaats hebben gevonden over het kiesrecht, dit komt overeen met de data waarop verlagingen hebben plaatsgevonden.

De onderstaande 5 perioden⁴ zijn gevormd aan de hand van de verschillende wetsvoorstellen ter verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd:

		Discussies over veranderingen in de leeftijd van:
Periode 1	1879 - 1919	23 naar 25 jaar (1896, mannen) Invoeringen 25 jaar voor vrouwen (1919)
Periode 2	1920 – 1946	25 naar 23 jaar (1946)
Periode 3	1947 - 1965	23 naar 21 jaar (1963)
Periode 4	1966 - 1972	21 naar 18 jaar (1972)
Periode 5	1973 - 2010	18 naar 16 jaar

Tabel 1. Indeling in perioden van verlaging

⁴ Het volgende hoofdstuk, hoofdstuk 4, gaat dieper in op de verschillende perioden.

3.6. Verwachtingen

In hoofdstuk 2 is de aanname gedaan dat de indeling uit het onderzoek in het V.K. te gebruiken is voor het onderzoek naar argumenten in Nederland. Naast deze aanname kunnen er hypothesen opgesteld worden, wat lastiger is. Er kan gezegd worden dat een rechts liberale partij principieel tegen beperking van de individuele vrijheid is. Verlagen van de kiesgerechtigde leeftijd zal de individuele vrijheid vergroten. De hypothese zou dan kunnen zijn: rechts liberale partijen zullen vaker voor verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd zijn dan niet rechts liberale partijen. Maar, er kan ook geredeneerd worden dat linkse partijen voor verlaging zijn. Dit omdat er wel gezegd wordt dat jonge stemmers eerder geneigd zijn om links te stemmen. Bij verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd zou dit betekenen dat linkse partijen meer stemmen ‘winnen’. Als dat het doel is van een linkse partij, dan zou de hypothese veranderd worden in: linkse partijen en rechts liberale partijen zullen vaker voor verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd zijn dan niet links en niet rechts liberale partijen. Het probleem is dat er weinig hard bewijs is om deze hypothese te verder te onderbouwen. Zo wordt in het rapport van de Electoral Commission van het V.K. de algemene veronderstelling dat jonge mensen vaker links stemmen, juist tegengesproken: *‘It is commonly assumed that young people are more inclined to favour left-leaning political parties, and one might have assumed that the SPD would have been rewarded for enfranchising a new section of the populace by gaining a significant proportion of their votes. However, the statistics show that of the three main parties in Lower Saxony politics the SPD received the smallest share of the 16 and 17 year-old vote (21.1%), compared to the Greens (27.4%) and the centre-right CDU (37.3%)’*. (Electoral Commission, 2004). Dit citaat heeft betrekking op Duitsland. Het hoeft dus niet zo te zijn dat Nederlandse jongeren hetzelfde stemgedrag vertonen als Duitse jongeren.

Daarnaast heeft het Instituut voor Publiek en Politiek een vergelijking gemaakt van de uitslagen van Scholierenverkiezingen (van 1963 – 2007) met de werkelijke verkiezingen. Uit deze vergelijking wordt de conclusie getrokken dat het CDA en de PvdA structureel minder populair zijn onder jongeren. Daarentegen zijn meer linkse partijen, zoals GroenLinks en de SP juist populairder. Maar, extreem rechtse partijen zoals de Centrumdemocraten of de Nederlandse Volksunie scoorden tevens hoger (Instituut voor Publiek en Politiek en Keesings Onderwijsbladen, 2010).

Tenslotte kan er wel verwacht worden dat er vooral normatieve argumenten en combinaties van normatieve en empirische argumenten gegeven zullen worden. Dit aangezien het lastig zal zijn om, zeker in vroegere jaren, relevante onderzoeken en feiten over kiezersgedrag te vinden. Verder kwam in hoofdstuk 2 al naar voren dat argumenten vaak niet alleen normatief of empirisch zijn. Een empirisch argument: jongeren stemmen minder vaak dan ouderen, heeft ook een normatief deel: het is niet goed als het opkomstpercentage verlaagd wordt door een verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd.

3.7. Conclusie

In dit hoofdstuk zijn 5 categorieën vastgesteld en 5 perioden waarin verlagingen plaatsvinden. De argumenten worden dus per periode bestudeerd en ingedeeld in een categorie. Ook is de indeling van partijen in voor- en tegenstanders besproken. Verder is er aangegeven dat er EK en TK stukken geanalyseerd zijn. Voor de uiteindelijke analyse zijn alleen de TK stukken meegenomen. Tenslotte is de verwachting uitgesproken dat er vooral normatieve en normatief – empirische argumenten gegeven zullen worden. Dit omdat een empirisch argument vaak ook een normatief deel bevat. En omdat er waarschijnlijk weinig harde feiten te vinden zijn om een bepaald standpunt te onderbouwen.

Hoofdstuk 4. De debatten

In dit hoofdstuk worden in chronologische volgorde de perioden, zoals in hoofdstuk 3 gedefinieerd, besproken. Er wordt besproken waar het debat over ging en wat de standpunten van de verschillende politieke partijen waren. De laatste periode is aangevuld met verschillende bronnen, aangezien voor recente jaren minder Handelingen over de verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd gevonden zijn. De aanvullende bronnen bestaan uit verkiezingsprogramma's, citaten uit kranten en internetfora.

4.1. Periode 1: 1879 - 1919: discussie over de verlaging van 25 naar 23 jaar, van 23 naar 25 jaar

In 1848 hebben welgestelde mannen die de leeftijd van 23 jaar bereikt hebben, het recht om te stemmen. In 1896 hebben niet alleen welgestelde mannen maar ook minder welgestelde mannen, die over bepaalde competenties beschikken, het recht om te stemmen. De leeftijdsgrens is wel verhoogd: van 23 naar 25 jaar. In 1917 wordt het algemeen mannenkiesrecht ingevoerd, in 1919 het algemeen vrouwenkiesrecht.

Toenmalig minister Cort van der Linden steunt in 1916 een verlaging van 25 naar 23 jaar niet. Dit geeft hij onder andere aan in de volgende uitspraak op:

'De omstandigheid, dat sommige leden deze grens in de Grondwet op 25 anderen op 21 jaren bepaald wenschen te zien, bevestigt den ondergeteekende in zijne meening dat het verstandig is de bestaande grens te handhaven. Ofschoon zoowel voor verlaging als voor verhooging een en ander valt aan te voeren, schijnt het geldende stelsel waarin de Grondwetgever een middenweg kiest en den gewonen wetgever vrijlaat de grens hooger op te voeren, toch het meest aannemelijke. Te recht is trouwens in het voorloopig Verslag opgemerkt dat de burgerrechtelijke meerderjarigheid geen voldoende aanwijzing is van politieke rijpheid' (Hand. EK. 1916, kamerstuk 226, nr. 12, p. 108).

Daarentegen is de SDAP wel voorstander van het verlagen van de leeftijdsgrens voor mannen. Zo dient P.J. Troelstra 8 dagen later, op 9 september 1916, een amendement in waarin hij pleit voor verlaging van het kiesrecht van 23 naar 21 jaar én voor invoering van het vrouwenkiesrecht:

Het recht om de leden der TK te kiezen, wordt toegekend aan de mannelijke ingezetenen, tevens Nederlanders of door de wet als Nederlandsche onderdanen erkend, die den door de wet te bepalen leeftijd, welke niet beneden drie en twintig jaren mag zijn, hebben bereikt en aan de vrouwelijke ingezetenen, die aan gelijke voorwaarden voldoen, indien en voor zoover de wet haar daartoe uit hoofde van niet aan het bezit van maatschappelijken welstand ontleende redenen, bevoegd verklaart.

Figuur 2.
P.J. Troelstra.

En: *De uitoefening van het kiesrecht is verplicht volgens regels door de wet te stellen. waarop zijn voorgesteld de volgende amendementen: een, van de heeren Troelstra en van Leeuwen, strekkende om in de eerste alinea van art. 80 in plaats van „drie en twintig" te lezen „een en twintig" (Hand. TK. 1916, 22^e vergadering, nr. 12, p. 450).*

(Internationaal
Instituut voor
Sociale
Geschiedenis)

De SDAP kan gezien worden als een progressieve partij. Een partij voor het vergroten van vrijheid op het gebied van (in ieder geval) niet- economische waarden. Aan het einde van de 19e eeuw was zij, zie voorgaand citaat, al voorstander van het invoeren van het vrouwenkiesrecht. Dit blijkt ook uit het feit dat de SDAP zich samen met de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht heeft ingezet voor de oprichting

van het Nederlandsche Comité voor Algemeen Kiesrecht (Mamadouh, Passchier, & Wusten, 1992, p.142).

De leden van de Liberale Unie⁵, VVD, geven ook aan dat zij voor invoering van het algemeen vrouwenkiesrecht is. De Liberale Unie kan ook gezien worden als een progressieve partij, maar dan op economisch gebied. Juist op niet-economisch gebied kan zij gezien worden als een conservatieve partij. Ongelijkheid hoeft niet de wereld uit geholpen te worden, zo ook niet op het gebied van macht, op het gebied van stemrecht. Toch zal blijken dat juist de VVD wel voorstander is van verlaging van de leeftijd. Dus voor invoering van meer gelijkheid op het gebied van stemrecht ook voor jongere stemmers.

Tenslotte geeft de CHU in hetzelfde debat aan dat zij tegen invoering van het algemeen mannenkiesrecht is. Dit aangezien niet alle mannen over de juiste vaardigheden beschikken. De CHU is een confessionele partij, een partij welke op het gebied van niet – economische waarden graag bemoeienis van de staat ziet (Instituut voor Publiek en Politiek, 2008). De samenleving moet gestuurd worden, met als uitgangspunt confessionele normen en waarden. De gewone burger zelf hoeft niet te sturen aan de hand van het stemrecht. Deze overtuiging past dus bij het niet steunen van het algemeen mannenkiesrecht.

4.2. Periode 2: 1920 - 1946: discussie over de verlaging van 25 naar 23 jaar

De tweede periode van 1920 tot 1946 gaat over de verlaging van het actief kiesrecht van 25 naar 23 jaar. De verlaging vindt plaats in 1946 bij de aanneming van het wetsvoorstel waarin de kiesgerechtigde leeftijd op 23 jaar ligt. Uiteindelijk steunen alle politieke partijen in de TK deze verlaging.

De redenering voor de verlaging verschilt. Vanuit de KVP en de PvdA wordt geredeneerd dat het niet juist zou zijn dat jongeren tijdens de oorlog wel de plicht hadden het vaderland te dienen, maar nu niet het recht hebben om over hun vaderland te beslissen. Daar wordt door de Liberale partij tegenin gebracht dat niet alle jongeren zich 'goed gehouden' hebben tijdens de oorlog; ook wordt er getwijfeld of het dienen van het leger een goed uitgangspunt is om het kiesrecht uit te breiden. Tevens geeft de ARP aan dat jongeren tijdens de oorlog slecht onderwijs hebben gehad wat wel noodzakelijk zou zijn voor het stemrecht.

Uiteindelijk spreekt niemand zich definitief tegen het voorstel uit. Toch zijn er wel verschillen tussen de partijen: de ARP en VVD hebben bezwaar gemaakt. De PvdA en KVP zijn uitgesproken voorstanders. De CHU tenslotte heeft een neutrale houding, heeft geen bezwaar.

4.3. Periode 3: 1947 - 1965: discussie over de verlaging van 23 naar 21 jaar

In de derde periode wordt er gedebatteerd over een verlaging van de leeftijd voor het actief kiesrecht (naar 21 jaar), en over een verlaging voor het passief kiesrecht van de TK (naar 25 of 23 jaar). Op 5 oktober 1960 stelt toenmalig minister – president de Quay voor om de leeftijd voor het actief kiesrecht te verlagen naar 21 jaar. De Quay geeft aan dat lidstaten bij toekomstige Europese verkiezingen⁶ een leeftijd van 21 jaar zullen hanteren, en dat het juist zou zijn als Nederland eenzelfde grens aan zou houden. Hierop vragen Oud (VVD) en Romme (KVP) de minister-president De Quay, om ook een verlaging van de leeftijd voor het passief kiesrecht (naar 23 jaar) in overweging te nemen. Oud stelt dit voor, naar aanleiding van het voorstel van de Quay:

⁵ De liberale Unie wordt hier beschouwd als voorloper van de VVD

⁶ De eerste verkiezingen voor het Europees Parlement vonden plaats in juni 1979.

Figuur 3.
Pieter Oud.

(Europa NU)

Ik ben dus in de eerste plaats met die geachte afgevaardigde van oordeel, dat, wanneer de Europese verkiezingen er komen, het dan hoogst onaanvaardbaar zou zijn, dat men in andere landen op 21-jarige leeftijd stemt en dat men hier moet wachten tot men 23 jaar is. (...) Ik kan er echter ook mee instemmen, dat wij, voor wat onze normale, Nederlandse verkiezingen betreft, ook tot die kiezersleeftijd van 21 jaar overgaan. Hiervoor is een grondwetsherziening nodig (...). In dat verband heb ik nog een tweede wens. Ik zou dan gaarne willen, dat de Regering daarbij tevens overwoog, of er ook geen reden is om het passief kiesrecht aan een lagere leeftijd te binden. Wij hebben bij de grondwetsherziening van, naar ik meen, 1952 in deze Kamer voor het passief kiesrecht de leeftijd van 23 jaar aanvaard, als mijn geheugen mij niet in de steek laat, en dat is alleen niet doorgegaan, omdat dat voorstel in de EK niet de meerderheid heeft kunnen verwerven. (Hand. TK. 1960 – 1961, p. 23, nr.5).

Van der Veen (PSP) geeft in dezelfde vergadering aan dat zijn fractie een verlaging voor het actief kiesrecht naar 21 jaar steunt.

In 1963 wordt het actief kiesrecht gewijzigd, de leeftijd wordt verlaagd van 23 naar 21 jaar.

In de onderstaande citaat, geeft P. Oud (VVD) aan dat de VVD de verlaging steunt, waarbij hij tevens refereert naar de *verhoging* van de leeftijd in 1896:

‘Wat het actief kiesrecht betreft, meen ik, dat het in de lijn ligt, hier tot 21 jaar te gaan, nu de civiele meerderjarigheid al meer dan een halve eeuw 21 jaar is. Wij hebben een lange tijd gehad, waarin die civiele meerderjarigheid bij 23 jaar begon, en toen klopte daarmee wel, dat het kiesrecht eerst op 23-jarige leeftijd zou ingaan. Het is eigenlijk wonderlijk, dat men later, bij de Kieswet van 1896, is gegaan tot 25 jaar, nadat het vroeger altijd 23 jaar was geweest, en ik juich het daarom toe, dat men nu tot 21 jaar gaat’ (Hand. TK. 1963, 31^e vergadering, p. 514).

Vervolgens vindt er discussie plaats over het wijzigen van de Kieswet. Door de wijziging van de Grondwet in 1963 is het mogelijk om in de Kieswet de leeftijd voor het actief kiesrecht op 21 jaar te stellen. De ARP, CHU, CPN, GPV, KVP, PSP, PvdA, SGP, VVD en minster Toxopeus geven aan dat zij voor verlagen naar 21 jaar zijn. De PvdA steunt 21 jaar op dit moment, maar ziet ruimte om in de toekomst de leeftijd te verlagen naar 18 jaar:

Wij menen dat het niet verstandig is op dit moment te opteren voor een verdere verlaging, omdat dat in dit ontwerp niet aan de orde is. Het vraagstuk moet onzes inziens echter wel opnieuw aan de orde komen, omdat bij voorbeeld een samengaan van de meerderjarige en — wat ik dan maar even zal noemen — de militaire leeftijd, welke leeftijd dat ook zal zijn, een zaak is die stellig de aandacht verdient, bij voorbeeld bij de nieuwe grondwetsherziening. (Hand. TK. 1965, 3^e vergadering, p.77).

Ook de PSP ziet redenen de leeftijd al te verlagen naar 18 jaar:

Het gaat niet alleen om een argument, dat ik vroeger al heb genoemd, nl. dat jongemannen van 18 jaar de militaire dienstplicht moeten vervullen, en om de consequenties, die dienstplicht kan hebben, zelfs wat betreft het voortbestaan van hun of andermans verdere leven. Wanneer deze jonge mensen rijp geacht worden om een politiek uit te voeren, moeten zij mijns inziens ook rijp worden geacht mede over die politiek te beslissen. (Hand. TK. 1965, 3^e vergadering, p.80).

4.5. Periode 4: 1966 - 1972: discussie over de verlaging van 21 naar 18 jaar

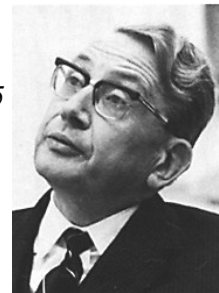
De jaren zestig kunnen gezien worden als de periode waarin het paternalisme afneemt. Zo kan het afschaffen van de opkomstplicht in 1970 gezien worden als afname van paternalisme: een burger beslist zelf of hij/zij gaat stemmen. Gevolg van de afschaffing van de opkomstplicht was wel dat de opkomstcijfers voor de verkiezingen afnamen. Sommige politici zijn dan ook van mening dat het voor het (herstel van het) opkomstpercentage goed zou zijn om de leeftijd voor de verkiezingen te verlagen, al is dit volgens Meijer (KVP) slechts een begin:

Bij de laatstgehouden verkiezingen is namelijk gebleken, dat - nu de opkomstplicht is afgeschaft - met name bij de jongere kiezers nogal wat absentie is gesignaleerd. Door het verlagen van de leeftijdsgrens alleen zullen wij er dan ook niet zijn. Er zal meer moeten worden gedaan om met name de jeugdige kiezers meer vertrouwd te maken met het politieke gebeuren. Hier liggen naar mijn mening voorshands drie taken, een voor de politici zelf, een voor het onderwijs en een voor de publiciteitsmedia (Hand. TK. 1971, 42^e vergadering, p.2304).

Andere politici zijn juist van mening dat het opkomstpercentage juist nog verder naar beneden zal gaan door het verlagen van de leeftijd. Zie bijvoorbeeld de uitspraak van Abma (SGP):

Ik heb ook gevraagd, of de beduchtheid die aan de dag is gelegd bij de behandeling van het wetsontwerp inzake universitaire bestuurshervorming, dat nauwelijks een 35 pct. te vinden zou zijn om het kiesrecht uit te oefenen, ook in dezen niet enige indicatie van de belangstelling geeft, omdat de studenten waarover het bij dit wetsontwerp ging uiteraard veel meer geïnteresseerd en - mogen wij aannemen - veel meer geïnformeerd waren. Ik meen dat wij naar analogie hiervan mogen

constateren, dat de animo bij deze groep voor deelname aan de verkiezingen niet zo groot zal zijn. (Hand. TK. 1971, 42^e vergadering, p.2305).

Figuur 4. H.G. Abma.
(Europa NU)

De vierde periode ging over de verlaging naar 18 jaar. Alhoewel er partijen zijn die twijfelen over de verlaging, zoals de SGP, zijn er uiteindelijk slechts 2 partijen die tegen de verlaging stemmen (BP en NMP). De overige partijen stemmen op 18 augustus 1972 voor de verlaging. De vraag is nu of dit de grens is waar partijen achter blijven staan. Dit moet blijken in de laatste, 5^e periode.

4.6. Periode 5: 1973 - 2010: discussie over de verlaging van 18 naar 16 jaar

Voor deze laatste periode, van 1973 – 2010, zijn verschillende aanvullende bronnen gebruikt. Er wordt niet alleen gekeken naar Handelingen, maar ook naar kranten, internetfora en verkiezingsprogramma's. Hierdoor vindt er dus een afwisseling plaats tussen officiële stukken en (bijvoorbeeld) citaten uit interviews.

In de laatste periode zijn de meeste partijen in de TK het eens over een minimale leeftijd voor het actief kiesrecht van 18 jaar. Toch zijn er ook partijen die zich nog onderscheiden door een andere leeftijd voor te stellen. Zo geeft Van Es in 1980 aan dat de PSP de grens graag verder wil verlagen naar 16 jaar:

'Wij hebben amendementen ingediend om te komen tot verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd tot 16 jaar, verlening van kiesrecht aan alle ingezetenen, dus ook aan hen die de Nederlandse nationaliteit niet bezitten en het afschaffen van beperkingen in het kiesrecht voor gedetineerden of mensen die handelingsonbekwaam zijn verklaard'. (Hand. TK. 1980, p. 262-263, nr.12).

Dat de PSP voor verdere verlaging is, komt niet uit de hemel vallen. In periode 3 waren zij al voorstander van een verlaging naar 18 jaar terwijl, met uitzondering van de PvdA, alle andere TK leden voor een verlaging naar 21 jaar waren.

In 1972 wordt de Grondwet gewijzigd: de minimale leeftijd voor het actief kiesrecht wordt gesteld op 18 jaar. Van een verdere verlaging is geen sprake. Ook in 1997 staat de regering niet achter een verdere verlaging. Zo geeft staatssecretaris Kohnstamm op 10 juni 1997 aan dat de regering tegen verdere verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd is, hierbij gaat hij in op de politieke competentie van jongeren:

‘De leeftijd van achttien jaar moet het meest juist worden geacht, want niet kan worden gesteld dat in algemene zin zestienjarigen in staat moeten worden geacht weloverwogen een stem te kunnen uitbrengen’ (Aanhangsel Hand. TK. 10 juni, 1997).

Figuur 5. J. Kohnstamm.
(Europa NU)

In 2003 stelt D66 vragen aan de minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties, toenmalig minister de Graaf, over mogelijke experimenten met een kiesgerechtigde leeftijd van 16 jaar⁷. Het blijkt dat de toenmalige minister niet wil experimenteren met het kiesrecht voor Gemeenteraadsverkiezingen. Tevens geeft hij aan dat de aanbeveling van de Raad van Europa (Aanbeveling 1315, 1997) gevolgd zal worden. In de deze aanbeveling wordt aan alle lidstaten geadviseerd om voor alle verkiezingen een leeftijd 18 jaar te hanteren.

Drie jaar later geeft de toenmalige minister voor Bestuurlijke Vernieuwingen en Koninkrijksrelaties, minister Pechtold (D66), aan dat hij de leeftijd voor het kiesrecht wil verlagen naar 16 jaar. Deze uitspraak roept veel reacties op. Onder andere op het forum van *pvdzaamsterdam.nl*, waar (gemeenteraads-) leden van verschillende partijen reageren op het plan. Zo geven de fractieleider van D66, een gemeenteraadslid van GroenLinks en een oud-raadslid en bestuurslid van de PvdA aan dat zij het voorstel van Pechtold steunen. Op het forum steunt alleen Verweij, toenmalig VVD gemeenteraadslid het voorstel niet, Verweij verwijst naar de politieke competentie van jongeren:

Op beide opmerkingen is het antwoord nee. 16 jarigen (en ik ken er voldoende want ik heb jaren voor de klas gestaan) zijn vaak nog niet toe aan beslissingen van dit belang, de positieve uitzonderingen daargelaten. Vanaf 18 ben je aan de beurt om mee te doen in de verkiezingsrace en dat is prima op tijd. Mensen die hier 5 jaar wonen, kunnen al meedoen met de gemeenteraadsverkiezingen. Dat is prima. Om voor ons parlement te stemmen vind ik dat je Nederlander moet zijn’ (PvdA Amsterdam, 2006).

In de Volkskrant van 31 mei 2006 wordt Tweede – Kamerlid Dubbelboer van de PvdA geciteerd: *‘Twee jaar geleden heb ik geopperd een initiatiefwetsvoorstel in te dienen om de stemgerechtigde leeftijd te verlagen naar 16 jaar. Daar heb ik geen follow-up aan gegeven, tot ik er een paar weken geleden met de Jonge Socialisten over sprak. Ik heb het nog niet besproken in de fractie, maar de algemene teneur is volgens mij positief. Maar CDA en VVD zijn tegen en voor een grondwetswijziging heb je nu eenmaal een tweederde meerderheid nodig’* (Volkskrant, 2006).

⁷ Aanleiding voor deze vraag was het voorstel van de Gemeente Zoetermeer; deze gemeente wilde 16 jarigen mee laten beslissen bij de komende Gemeenteraadsverkiezingen. Uiteindelijk was het wettelijk niet mogelijk om 16 jarigen daadwerkelijk mee te laten beslissen tijdens de verkiezingen.

Als er gekeken wordt naar de *Verkiezingsprogramma's* van 1986 – 2010, dan komt bovenstaande citaat van de PvdA niet tot uiting in haar Verkiezingsprogramma. In geen van de programma's van de PvdA geeft de PvdA aan dat zij streeft naar een verder verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd. Daarentegen staat er in het programma van GroenLinks al in 1994 dat zij streeft naar een verlaging naar 16 jaar: *Het passief en actief kiesrecht van in Nederland verblijvende niet-Nederlanders wordt naar alle niveaus uitgebreid. Wie in Nederland woont, krijgt - ongeacht de nationaliteit - gelijke politieke rechten. De kiesgerechtigde leeftijd voor het actief kiesrecht wordt verlaagd naar zestien jaar en voor het passief kiesrecht naar achttien jaar*' (Verkiezingsprogramma GroenLinks, 1994, p. 52)

In het verkiezingsprogramma van 1998 herhaalt GroenLinks haar streep punt. In het programma van 2002 wordt dit standpunt nogmaals vermeld, maar in 2006 en 2010 is dit niet meer het geval.

Ook D66 spreekt in haar verkiezingsprogramma uit dat zij streeft naar een verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd. Dit doet zij voor het eerst in 1998, ze verwijst hier naar de rechten en plichten van jongeren: *'D66 wil de leeftijd voor het actieve kiesrecht verlagen naar 16 jaar omdat jongeren van die leeftijd maatschappelijke verantwoordelijkheid gaan dragen en dus ook moeten kunnen meepraten en besluiten over de inrichting van de samenleving'* (Verkiezingsprogramma D'66, 1998, p. 62). In het verkiezingsprogramma van 2002 wordt dit standpunt herhaald. Een jaar later, in 2003, wordt het standpunt niet meer vermeld in het verkiezingsprogramma.

Het CDA de CU, SP, SGP, VVD geven geen van allen in hun verkiezingsprogramma's voor de Tweede - Kamerverkiezingen aan dat zij streven naar een verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd van 16.

In 2008 geeft GroenLinks nogmaals aan dat zij een verlaging steunen. Hierbij gaat Thissen in op de gevolgen van een verlaging: *'jongeren zouden door het verkrijgen van stemrecht ontvankelijker kunnen zijn voor maatschappijleer, waardoor het draagvlak voor democratie vergroot kan worden'* (Hand. EK. 2008, p. 1444, nr.34). Staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties Bijleveld – Schouten geeft aan dat jongeren inderdaad steeds eerder keuzes moeten en kunnen maken. Echter, zij ziet geen aandrang om de leeftijd naar 16 jaar te verlagen. Bijleveld – Schouten verwijst naar de rechten en plichten van jongeren: *'De andere kant van de zaak is dat er altijd een belangrijke cesuur is geweest qua leeftijd. Dat heeft te maken met het burgerlijk recht en het volwassen worden, of in ieder geval volwassen heten te zijn. Die leeftijd ligt nog steeds op 18 jaar. Dat is ook een logische leeftijd voor het verwerven van kiesrecht'* (Hand. EK. 2008, p. 1444, nr.34). Wel wordt de toezegging gedaan dat er nogmaals over nagedacht zal worden. Op 10 maart 2009, staat deze toezegging nog open. Er wordt gewacht op een internationaal vergelijkend onderzoek naar de effecten van verlaging de leeftijd van het kiesrecht. Deze resultaten worden in de loop van 2010 verwacht.

4.7. Conclusie

Al met al blijkt dat er van periode 1 tot en met 5 juist meer tegenstanders ontstaan dan voorstanders. In alle perioden worden bezwaren gemaakt, maar er wordt nauwelijks tegen een wetsvoorstel gestemd. Alleen in periode 1 spreekt de CHU zich sterk uit tegen verlaging. In periode 2 en 3 doet geen enkele partij dit. Wel zijn de BP en de NMP definitief tegenstanders in de 4^e periode. In de 5^e periode is het moeilijk om aan te geven wie vóór en wie tegen een verlaging is. In verschillende bronnen kunnen signalen gevonden worden. Voorzichtig kan gesteld worden dat de partijen D66, GroenLinks, PSP en PvdA een verlaging naar 16 jaar steunden. Het CDA, de CU, SP, SGP en VVD hebben signalen afgegeven dat zij een verdere verlaging niet steunden. Er zijn nu dus meer tegenstanders van een verdere verlaging wat aangeeft dat er meer partijen zijn die een definitieve grens vastgesteld hebben: anno 2010 is het 18 jaar en niet lager.

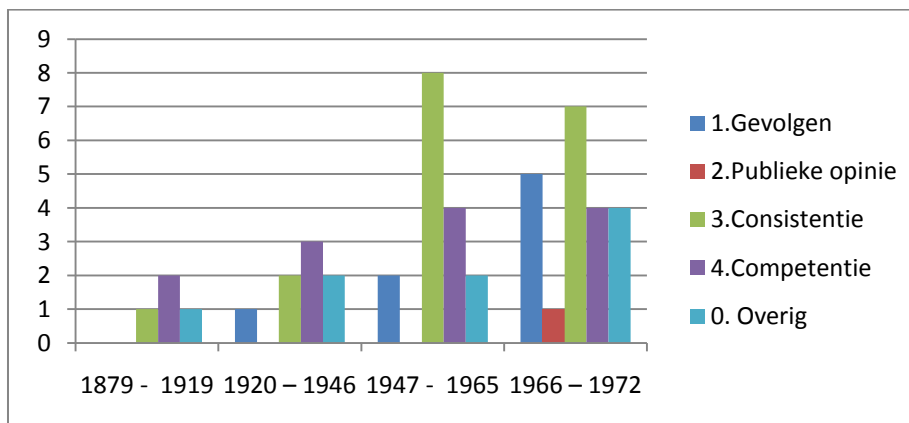
Hoofdstuk 5. Analyse

In dit hoofdstuk zullen de resultaten van de uitgevoerde analyses besproken worden. Paragraaf 5.1. bekijkt de indeling van argumenten in verschillende categorieën. Vervolgens wordt in 5.2 de aard van de gegeven argumenten, normatief of normatief - empirisch, besproken. De posities van de partijen worden daarna in paragraaf 5.3 besproken. Tenslotte wordt in 5.4 een korte conclusie van dit hoofdstuk gegeven.

5.1. Indeling argumenten in categorieën

In figuur 6, worden alle argumenten per periode weergegeven. In de figuren 7 & 8, op de volgende 2 pagina's, staan de argumenten per partij. De figuren geven aan hoe vaak een bepaald type argument is gegeven. Zoals aangegeven in paragraaf 3.4, wordt een argument genoemd door bijvoorbeeld de PvdA alleen geteld als het argument nog niet eerder in dezelfde periode door de PvdA genoemd is. Argumenten uit de laatste periode, periode 5 (1973 – 2010), zijn in voorgaand hoofdstuk besproken. Het bleek dat voor deze laatste periode 6 argumenten te onderscheiden waren. 2 argumenten in de categorie consistentie, 2 argumenten in de categorie competentie, 1 argument in de categorie gevolgen en 1 argument in de categorie overige. Deze 6 argumenten zijn gevonden in heel uiteenlopende bronnen, en niet in bronnen die gebruikt zijn in periode 1 tot en met 4. Daarom zijn de argumenten uit de laatste periode niet in de onderstaande figuren opgenomen.

Uit figuur 6 blijkt dat argumenten die vallen in de categorie *publieke opinie*, nauwelijks gegeven worden. Alleen in de laatste periode verwijst de KVP naar deze categorie. Het kan zijn dat er weinig informatie beschikbaar was over de publieke opinie waardoor het moeilijk was om naar de publieke opinie te verwijzen. In de latere perioden, zoals periode 4 van 1966 – 1972, is het waarschijnlijk gemakkelijker om opinies te meten. Toch wordt er in deze periode slechts eenmaal door de KVP naar de publieke opinie verwezen. Het kan dus zijn dat de publieke opinie niet beschouwd wordt als een goede reden om de leeftijd te verlagen.

Figuur 6. Overzicht argumenten per periode

Argumenten uit categorie 3 (*consistentie van rechten*) en 4 (*politieke competentie*) en 0 (*overige*) worden in alle perioden gegeven. Verder is het totale aandeel van categorie 3 het grootst. In deze categorie wordt in periode 3 (1947 – 1965) vooral verwezen naar jongeren die wel het vaderland moesten dienen, maar niet over hetzelfde land mochten beslissen. Later, in periode 4 (1966 – 1972), wordt er verwezen naar de leeftijd voor toekomstige Europese verkiezingen. Zo wordt er in de TK betoogd dat het niet aanvaardbaar zou zijn als de leeftijdsgrens voor de Nederlandse Tweede Kamer verkiezingen hoger zou liggen dan de grens voor de Europese verkiezingen.

Verder blijkt uit figuur 6 dat argumenten met betrekking tot de gevolgen van een verlaging, in periode 4 flink toegenomen zijn ten opzichte van periode 1,2 en 3. Er wordt vooral verwezen naar de lagere opkomstcijfers (in 1970 werd de opkomstplicht afgeschaft) en het stimuleren van jongeren om deel te nemen aan de verkiezingen. Sommige politici (ARP, KVP) zijn van mening dat het goed is om jongeren eerder kennis te laten maken met het stemmen, anderen verwachten dat de animo onder jongeren juist lager zal zijn (SGP). Verder vreest de BP dat de jongere kiezers gevoelig zullen zijn voor beïnvloedingen en dat linkse politici zodoende de maatschappij ‘in socialistische zin’ zouden kunnen veranderen.

Tenslotte valt ook op dat er argumenten geplaatst zijn in de categorie overige. Het blijkt dus dat er ook argumenten gegeven worden die niet ingaan op de 4 geformuleerde categorieën. In periode 4 neemt het aandeel van de categorie overige toe doordat er voor die periode ook standpunten van partijen meegenomen zijn die niet door de betreffende partijen onderbouwd werden. Deze standpunten zijn meegeteld voor de categorie overige.

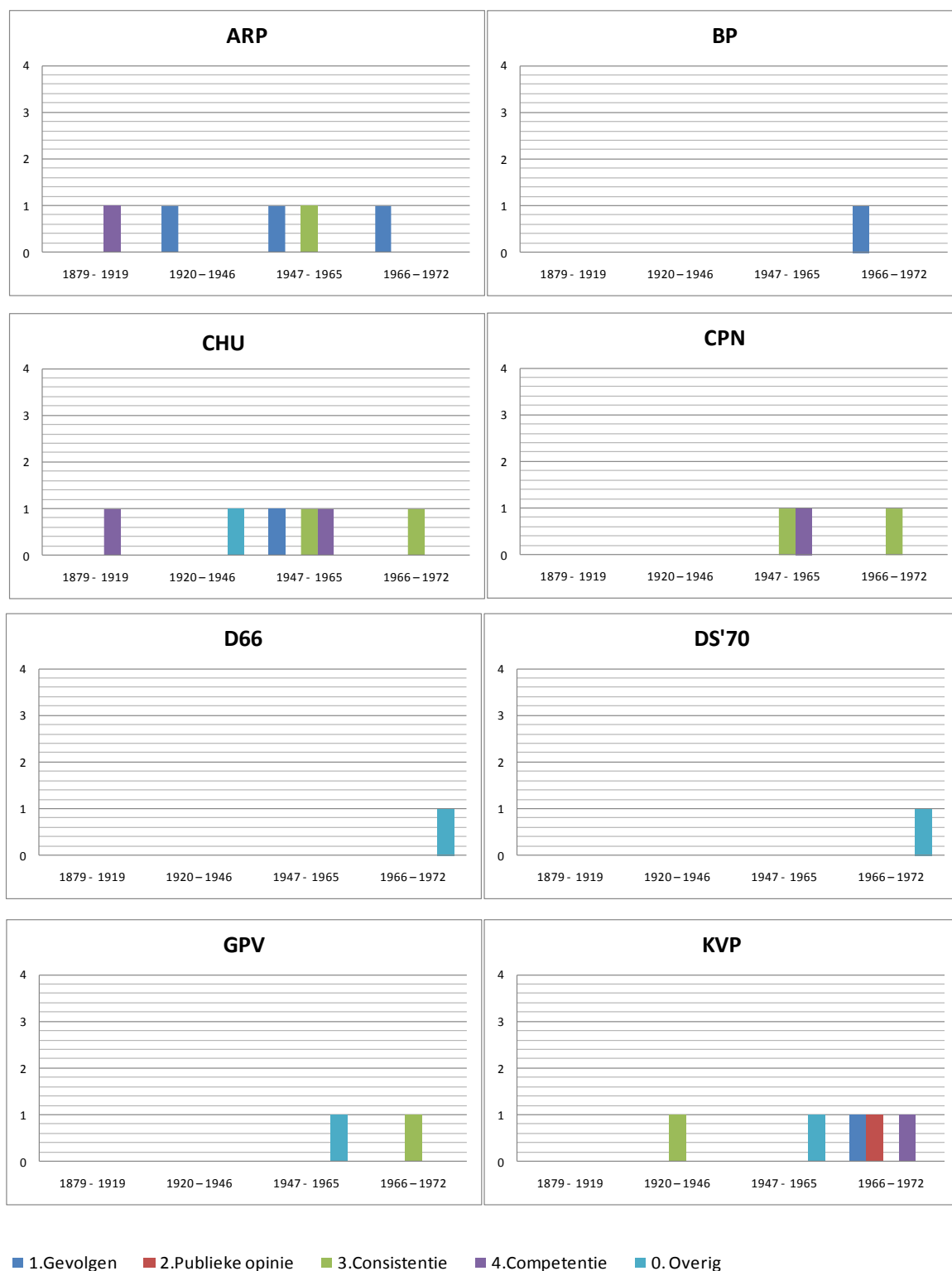
Al met al kan er voorzichtig geconcludeerd worden dat consistentie van rechten over de gehele periode als hoofdargument voor verlaging wordt gezien. Voorzichtig omdat het verschil in aandeel ten opzichte van andere categorieën klein is.

Overzicht Argumenten per partij

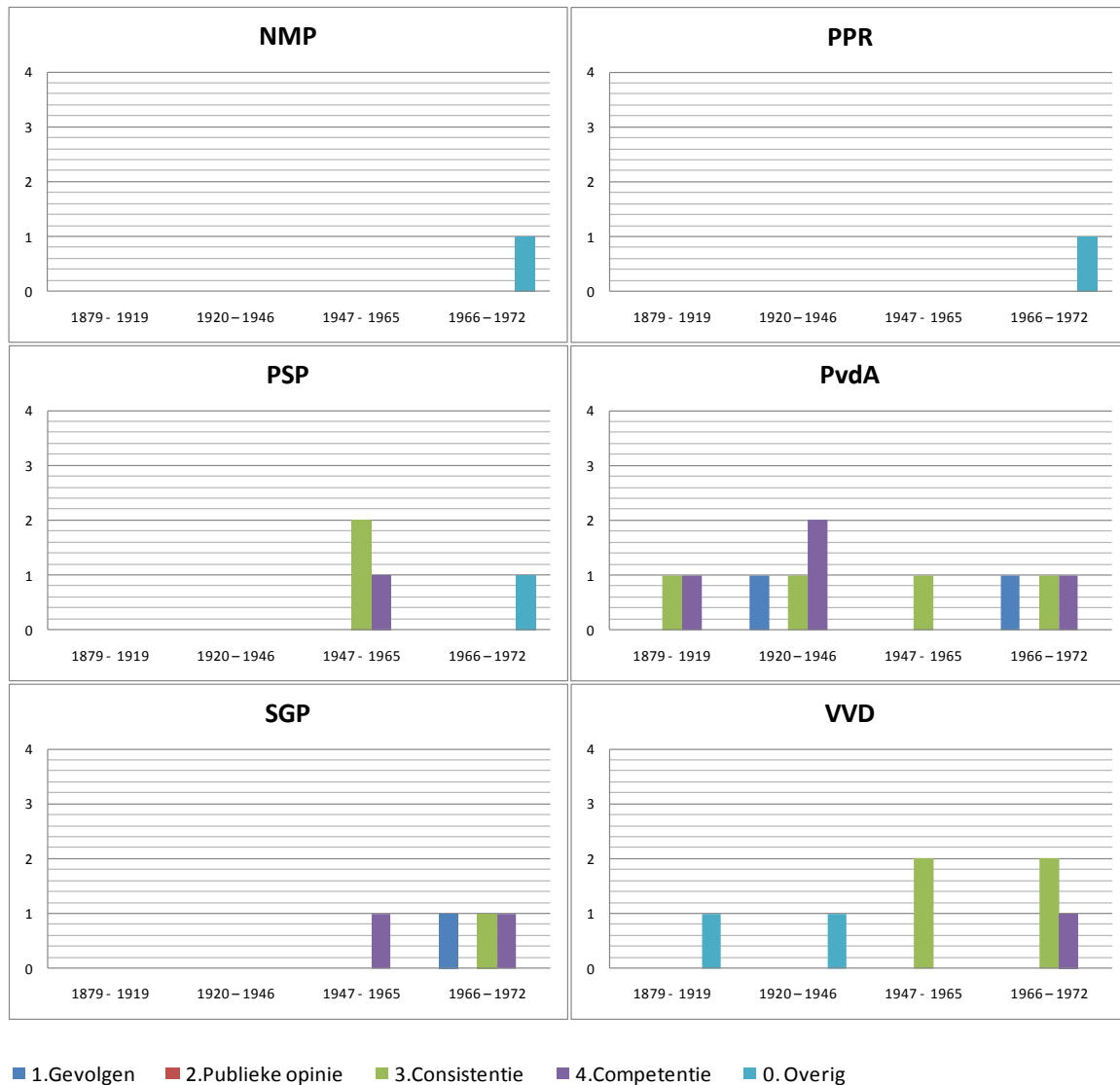
Het eerste wat de figuren 7 & 8 op pagina 24 en 25 laten zien, is de aanwezigheid van de verschillende partijen. Indien een partij geen argumenten heeft gegeven in een periode, dan was de partij niet aanwezig bij het geanalyseerde debat. Zo zijn er partijen die slechts in 1 periode argumenten hebben gegeven. Maar er zijn ook partijen die in alle perioden argumenten hebben gegeven. De ARP, CHU, PvdA en VVD hebben in alle 4 perioden argumenten gegeven. De KVP in 3 van de 4, de CPN, GPV, PSP en SGP in 2 van 4. Tenslotte de BP, D66, DS'70, NMP en PPR in 1 van de 4. Het kan zijn dat grotere partijen vaker aanwezig kunnen zijn. Het zou ook kunnen dat de partijen die vaker aanwezig zijn, het onderwerp belangrijker vinden. Echter, er zijn ook partijen die pas later opgericht zijn. Denk bijvoorbeeld aan D66. D66 is in de 4^e periode, in 1966, opgericht. Hierdoor kon zij dus onmogelijk in eerdere perioden aanwezig zijn.

Als er verder gekeken wordt naar de argumenten per partij, dan valt op dat er geen partij is die alleen argumenten uit een bepaalde categorie gebruikt. Het verschil tussen de 4 categorieën is klein. De ARP gebruikt het vaakst argumenten uit de categorie gevolgen(1), de CHU uit de categorie consistentie(3), de PvdA competentie(4) en consistentie(3) en de VVD uit de categorie consistentie(3). De KVP geeft exact evenveel argumenten uit alle 4 de categorieën. Doordat het verschil tussen de verschillende categorieën klein is, kan er dus ook niet gezegd worden dat bepaalde partijen vooral een soort argument geven. Ook kan er niet gezegd worden dat er partijen zijn die in latere perioden andere argumenten geven dan in eerdere perioden. Alleen de VVD geeft in periode 1 & 2 vooral argumenten uit de categorie overige(0) en in periode 3 & 4 argumenten uit de categorie consistentie(3).

Overzicht Argumenten per partij

Figuur 7. Overzicht argumenten per partij

Figuur 8. Overzicht argumenten per partij

Uit bovenstaande figuren blijkt dus dat de indeling van gegeven argumenten per partij verschilt. Verder blijkt dat deze indeling niet systematisch verandert. Het is niet het geval dat een partij in eerdere perioden vooral naar de consistentie verwijst en in latere periode naar de competentie van jongeren. Er worden argumenten gegeven uit alle categorieën.

5.2. Indeling argumenten in empirische en normatieve argumenten

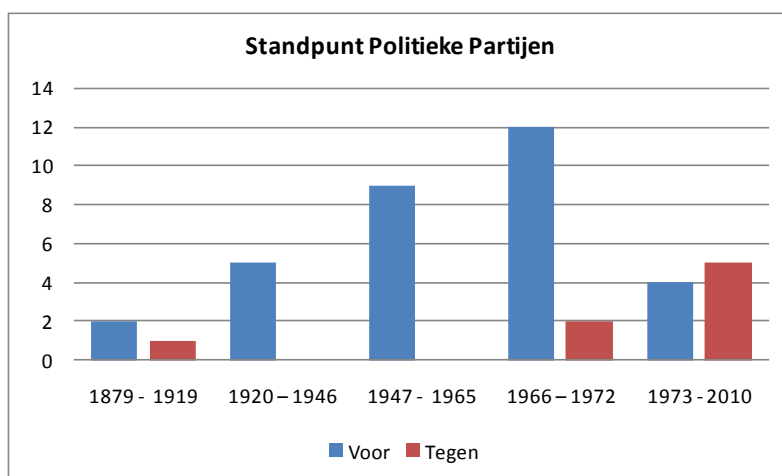
De gegeven argumenten zijn ook ingedeeld naar de aard van het argument. Argumenten werden ingedeeld als normatief argument of als empirisch - normatief argument. Normatieve argumenten verwezen alleen naar een bepaalde opinie, zonder te verwijzen naar een eerdere gebeurtenis of naar een feit (zoals een uitkomst van een onderzoek). Het bleek echter dat er geen argument te vinden was dat alleen verwees naar een opinie. Bij elk argument werd er dus verwezen naar een eerder plaatsgevonden gebeurtenis (o.a. de oorlog) of een toekomstige gebeurtenis (destijds de Europese verkiezingen) of een uitslag van een onderzoek. Zie bijvoorbeeld de uitspraak van P.J. Troelstra (SDAP) uit 1916:

Ik lees verder: „Het feit dat vooral onder de minder gegoeden velen reeds vóór den 21-jarigen leeftijd aan het actieve leven deelnemen...” Men zou verwachten, dat nu zou volgen: pleit er voor om althans aan de minder gegoeden op dien leeftijd het kiesrecht te geven. Neen, er volgt: „pleit voor het bestendigen van de thans geldende leeftijdsgrens.” Ik meen, dat de logica in dit betoog van den Minister volkomen zoek is. (..) uitdrukkelijk kom ik er tegen op, dat de Minister dat juist niet zou willen doen met het oog op de minder gegoeden, met het oog op de velen, die reeds vóór den 21-jarigen leeftijd aan het actieve leven deelnemen. Het zal dan ook juist de arbeidersklasse zijn waar het sterkt wordt gevoeld de onredelijkheid en de onjuistheid van het systeem van den Minister (Hand. TK. 1916, 22^e vergadering, nr. 12, p. 450).

In bovenstaand argument wordt er verwezen naar een feit, waarbij het standpunt van Troelstra is dat de arbeidersklasse die deelneemt in het actieve leven reeds voor het 21^e levensjaar, ook recht heeft om een stem uit te brengen. Zo wordt er altijd wel verwezen naar een bepaalde gebeurtenis of een bepaald gegeven om een standpunt kracht bij te zetten. Alleen empirisch of alleen normatieve argumenten worden niet gegeven.

5.3. Indeling van politieke partijen in voor- en tegenstanders

Uit onderstaande figuur, figuur 9, blijkt dat er weinig tegenstanders zijn bij de verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd. Er wordt veel gediscussieerd over de juiste grens voor het kiesrecht, politici spreken dus wel degelijk bezwaren en twijfels uit. Maar ondanks deze twijfels en bezwaren zijn er maar weinige partijen die uiteindelijk tegen een verlaging stemmen.

Figuur 9. Overzicht standpunten per periode

	Voor	Tegen
1879-1919	PvdA, VVD	CHU
1920-1946	ARP, CHU, KVP, PvdA, VVD	-
1947-1965	ARP, CHU, CPN, GPV, KVP, PSP, PvdA, SGP, VVD	-
1966-1972	ARP, CHU, CPN, D66, DS'70, GPV, KVP, PPR, PSP, PvdA, SGP, VVD	BP, NMP
1973-2010	D66, GroenLinks, PSP, PvdA	CDA, CU, SP, SGP, VVD

Tabel 2. Overzicht standpunten per periode

In periode 1 zijn er slechts 3 partijen betrokken, de CHU, PvdA en de VVD. Van deze 3 partijen is de CHU tegen. In periode 2 zijn er 5 partijen die allen voor stemmen. Het CHU had geen bezwaar, maar de ARP wel. Toch stemt de ARP uiteindelijk ook voor. In periode 3 zijn er geen tegenstanders. Ditmaal spreekt Beernink van de CHU twijfels uit over de politieke competentie van jongeren & ouderen: *Ik zal voor dit wetsontwerp stemmen, hoewel ik er niet van overtuigd ben — dat zal ook de Regering niet zijn — dat alle 21-jarigen een dusdanige staatkundige ontwikkeling hebben, dat zij de gang naar de stembus bewust zullen maken. Dit geldt overigens ook voor vele kiezers op meer gevorderde leeftijd (Hand. TK. 1963, 31e vergadering, p.524).*

In de 3e periode zijn er 2 partijen (de PvdA en de PSP) die de leeftijd in de toekomst graag verder willen verlagen. In de 4^e periode zijn er 4 partijen (D66, PSP, PvdA, en de KVP) die een versneld initiatief voorstel doen om de kiesgerechtigde leeftijd te verlagen. Uiteindelijk wordt er over dat wetsontwerp een stemming gehouden, waarbij alleen de BP en NMP tegen stemmen. Wel uit de SGP haar twijfels, waarbij ze refereert naar een eerder plaatsgevonden debat waarin zij 3 argumenten tegen verlaging gaf; Abma (SGP):

Gisteren heb ik ook gezegd het niet helemaal te begrijpen waarom - ik bedoel het wat collectief - wij als Kamer er zo'n spoed achter zetten, de gebakken peren van de politieke situatie op dit moment ook aan met name deze jongeren voor te leggen. Wij konden misschien een wat florissanter alternatief afwachten. Niettemin, nu deze zaak eenmaal in de Grondwet is vastgelegd, is het niet geraden door een stem tegen deze reserves extra te benadrukken (Hand. TK. 1972, 86e vergadering, p.4016).

In paragraaf 4.7 werd geconcludeerd dat de partijen D66, GroenLinks, PSP en PvdA een verlaging naar 16 jaar steunden. Terwijl het CDA, de CU, SP, SGP en VVD een verdere verlaging waarschijnlijk niet zouden steunen. In de laatste periode zijn er dus meer tegenstanders te vinden. Dit duidt dus op meer weerstand tegen verandering van de kiesgerechtigde leeftijd. En, op dit gebied, duidt dit tevens op een grotere tegenstelling tussen de verschillende partijen.

5.4. Conclusie

In paragraaf 5.1 is er gekeken of de gegeven argumenten in verschillende categorieën ingedeeld konden worden. Dit bleek goed mogelijk. Het bleek echter ook dat er bij de afzonderlijke partijen geen patroon te vinden was ten aanzien van het geven van argumenten uit een bepaalde categorie. Als er gekeken wordt naar alle argumenten gegeven door alle partijen samen, dan kan er gesteld worden dat het totale aandeel van categorie 3 (met betrekking tot consistentie) het grootst is. Verder is er in paragraaf 5.2. gekeken of argumenten ingedeeld konden worden naar hun aard: normatieve of normatief – empirische argumenten. Er kon geen onderscheid worden gemaakt, alle argumenten waren normatief - empirisch van aard. Tenslotte is er in paragraaf 5.3. gekeken naar de posities van de partijen. Door de tijd heen zijn er meer tegenstanders dan voorstanders ten aanzien van een verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd. Het lijkt er dus op dat politieke partijen in hogere mate verdeeld zijn over de juiste grens voor het stemrecht.

Hoofdstuk 6. Conclusie

In deze conclusie worden de hoofdvraag en de bijbehorende deelvragen beantwoord. De hoofdvraag was als volgt geformuleerd: *Wat waren de argumenten voor de verlagingen van de leeftijd van het actief kiesrecht in Nederland, in de periode van 1879 tot en met 2010?*

Van de 5 vooraf geformuleerde categorieën zijn er vooral argumenten gevonden uit de 3^e categorie (consistentie van rechten). Vooral na de oorlog werd er gewezen op het feit dat jongeren destijds wel in staat waren om het vaderland te dienen maar niet in staat werden gesteld om over hetzelfde vaderland te beslissen. Ook later wordt er naar deze categorie verwezen, maar dan met betrekking tot de toekomstige Europese verkiezingen. Het zou niet juist zijn als er al eerder voor de Europese dan voor de Nederlandse verkiezingen gestemd mocht worden. Op de tweede plaats komt categorie 4. Argumenten uit deze categorie hadden betrekking op de politieke competentie van jongeren. Verder werd er slechts eenmaal verwezen naar de publieke opinie, naar categorie 2. Dit kan er op duiden dat politici de publieke opinie geen gegronde reden vinden om de kiesgerechtigde leeftijd te verlagen. Het aandeel van categorie 1, met betrekking tot de gevolgen van een verlaging, neemt in de 3^e periode (1966 – 1972) toe. Dit kan samenhangen met de afschaffing van de opkomstplicht in 1970. Ten gevolge van de afschaffing ging het opkomstpercentage naar beneden. Door jongeren eerder het stemrecht te geven zou het opkomstpercentage verhoogd kunnen worden: jongeren worden eerder geconfronteerd met het stemrecht en jongeren zouden eerder geneigd zijn om te gaan stemmen.

De vraag, *in hoeverre verandert de indeling van gegeven argumenten ter verlagingen van de kiesgerechtigde leeftijd, in Nederland in de periode van 1879 - 2010?*, kan als volgt beantwoord worden: per periode is er geen verandering in indeling van gegeven argumenten. Er is geen patroon dat verandert. In elke periode worden argumenten uit categorie 3 (consistentie van rechten), 4 (politieke competentie) gegeven en 0 (overige) gegeven. In periode 2,3,4 worden argumenten uit categorie 1 (gevolgen) gegeven en alleen in periode 4 wordt een argument uit categorie 2 (publieke opinie) gegeven. Wel neemt het totaal aantal gegeven argumenten per periode toe, dit wordt veroorzaakt doordat er meer partijen in het debat deelnemen. Verder kan er nog per partij gekeken worden. Geeft een partij met name argumenten uit een categorie? Ook per partij is er geen patroon te ontdekken dat verandert: partijen geven argumenten uit vrijwel elke categorie. Daarnaast zijn de verschillen tussen de categorieën erg klein. Het is dus niet het geval dat een partij nadrukkelijk naar een argument verwijst uit een bepaalde categorie.

Dan de vraag, *in hoeverre verandert de aard van het argument, normatief of empirisch, in Nederland in de periode van 1879 - 2010?* De aard van het argument verandert niet. Dit omdat geconstateerd is dat alle argumenten normatief – empirisch van aard zijn en dat er op dit gebied dus geen onderscheid tussen argumenten kan worden gemaakt.

In hoeverre verandert het standpunt van politieke partijen, ten aanzien van de kiesgerechtigde leeftijd in Nederland in de periode van 1879 - 2010? Het standpunt van partijen ten aanzien van een verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd verandert wel in de loop der tijd: er ontstaan meer tegenstanders van een verdere verlaging. In de eerste 4 perioden zijn er nauwelijks definitieve tegenstemmers. In de 5^e periode zijn er signalen dat partijen meer verdeeld zijn over een verdere verlaging naar 16 jaar. Alleen D66, GroenLinks, de PSP en de PvdA geven signalen af dat zij een verlaging zouden steunen. Maar, in voorgaande perioden waren er ook partijen die bezwaren maakten en uiteindelijk toch vóór stemden. Het is dus nog de vraag wat de partijen doen als er een stemming komt over een verlaging naar 16 jaar.

Hoofdstuk 7. Discussie

De resultaten voor dit onderzoek moeten voorzichtig geïnterpreteerd worden. Al eerder in het onderzoek is aangegeven dat het verschil tussen de categorieën erg klein is. Als een partij 2 argumenten meer geeft in een bepaalde categorie X, dan kan er niet geconcludeerd worden dat deze partij een voorkeur heeft voor categorie X. Als er 20 argumenten in categorie X gegeven zouden worden en slechts 2 in categorie Y, dan kan er al met meer zekerheid gesteld worden dat de betreffende partij een voorkeur heeft voor argumenten uit categorie X. Hetzelfde geldt voor het ontdekken van patronen, van veranderingen in patronen. Per periode verschilt het aandeel van een categorie met maximaal 6 argumenten. Het verschil tussen de categorieën is over het algemeen kleiner, namelijk 1 of 2 argumenten verschil. Er kan dan ook niet met zekerheid gezegd worden dat er een patroon is dat verandert. Er zijn argumenten uit alle categorieën gevonden en het verschil tussen de categorieën is klein. Om dus uitspraken te kunnen doen die betrouwbaar zijn, is het beter om meer argumenten te vinden en te analyseren.

Een ander aandachtspunt is de keuze voor de omschrijving normatief en normatief – empirisch. Ik ben er vanuit gegaan dat een politicus zou kunnen stellen dat hij/zij de leeftijd wil verlagen omdat dit past bij het beginsel van een democratie waarin zoveel mogelijk burgers inspraak kunnen hebben. Dat de politicus dit verder dus niet onderbouwd met een verwijzing naar de empirie. Dit komt niet voor, en dit had eerder opgemerkt moeten worden. In dat geval was het namelijk mogelijk geweest om op een andere manier onderscheid te maken.

Voor een vervolgonderzoek zou het interessant zijn of de nu gevonden verschillen voor de 5^e periode inderdaad groter worden. Er bestaat op dit moment een verschil in houding tussen D66, GroenLinks, de PSP en de PvdA (voorstanders) en de andere politieke partijen (tegenstanders of neutraal). Mogelijk onderscheiden deze partijen zich in de toekomst meer. Hierbij kan ook gekeken worden naar de Europese Verkiezingen, dus naar de partijen in het Europees parlement. Indien blijkt dat burgers eerder geneigd zijn om betrokken te zijn bij Europa, als zij eerder mogen stemmen, dan zal er ongetwijfeld gediscussieerd worden of de grens verlaagd moet worden. Een verlaging op Europees niveau zal weer kunnen leiden tot een verlaging op Nederlands niveau. Daarom zou het voor een vervolgonderzoek interessant zijn om te kijken naar de ontwikkelingen op Europees niveau.

Bibliografie

- Aarts, K. (2001). Dertig jaar later: argumenten voor en tegen opkomstplicht. *Beleid, politiek en maatschappij*, 28 (2), 80-94.
- Aarts, K., & Van Hees, C. (2003, juli). Lowering the voting age: European debates and experiences. (vol 5, no.2), pp. 42 - 46.
- Anderweg, R., & Irwin, G. (2005). *Governance and politics of the Netherlands*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Andeweg, R., & Irwin, G. (2005). *Governance and politics of the Netherlands*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Babbie, E. (2007). *The practice of soial research*. USA: Thomson Wadsworth.
- Blais, A., Massicotte, L., & Yoshinaka, A. (2001). Deciding who has the right to vote: a comparative analysis of election laws. *Electoral Studies*, 20 (1), 41-62.
- Blais, A., Massicotte, L., & Yoshinka, A. (2001). Deciding who has the right to vote: a comparative analysis of election laws. *Electoral Studies*, 20 (1), 41-62.
- Brabants Dagblad. (2008, mei 14). *Brants dagblad*. Opgeroepen op juni 30, 2009, van Brabants Dagblad: <http://www.brabantsdagblad.nl/algemeen/economie/inboxeconomie/3072983/Meer-stemrecht-jonge-ouders.ece>
- Chan, T. W., & Clayton, M. (2006). Should the Voting Age be Lowered to sixteen? Normative and empirical considerations. *Political Studies*, 533-558.
- Chartsbin. (2009, December). *Legal Voting around the world*. Opgeroepen op Juli 28, 2010, van Website Chartsbin: <http://chartsbin.com/view/re6>
- Cowley, P., & Denver, D. (2004). Votes at 16? The case against. *Representation*, 41 (1), 57-62.
- Dahl, R. A. (1989). *Democracy and its critics*. New Haven: Yale University Press.
- Dekker, P. (sd). Tussen sociale cohesie en politieke democratie. *ESB Economisch Statistische Berichten*.
- Dekker, P. (2003). Tussen sociale cohesie en politieke democratie. *ESB Economisch Statistische Berichten* (4398).
- Electoral Commission. (2004). *Age of electoral majority*. London: Electoral Commission.
- Elzinga, D. (1997). *Het Nederkandse kiesrecht*. Deventer: W.E.J. Tjeenk Willink.
- Europa NU. (2010). *Informatie over H.G. Abma*. Opgeroepen op Juli 28, 2010, van Website Europa NU: <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn5/abma>
- Europa NU. (2010).. *Informatie over J. Kohnstamm*. Opgeroepen op Juli 28, 2010, van website Europa NU: http://www.europa-nu.nl/id/vg09llmp9a03/j_jacob_kohnstamm

- Europa NU. (2010). *Informatie over P.Oud*. Opgeroepen op Juli 28, 2010, van Website Europa NU: http://www.europa-nu.nl/id/vg09l3yhtz9/p_j_pieter_oud
- Folkes, A. (2004). The case for votes at 16. *Representation* , 41 (1), 52-56.
- Geurts, P. (1999). *Van probleem naar onderzoek*. Bussum: Couthino.
- Held, D. (2006). *Models of democracy*. United Kingdom: Polity Press.
- Instituut voor Publiek en Politiek en Keesings Onderwijsbladen . (2010). *Geschiedenis*. Opgeroepen op mei 1, 2010, van Scholierenverkiezingen: www.scholierenverkiezingen.nl/geschiedenis
- Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. (sd). *Informatie over P.J. Troelstra*. Opgeroepen op Juli 28, 2010 , van Webiste IISG: <http://www.iisg.nl/troelstra/>
- (2008). Voting rights, opposing viewpoints. In T. Lansford. USA: Greenhaven Press.
- Levi, M. (2009). A conversation with Robert A. Dahl. *Annual Review of Political Science* , 12 (1), 1-10.
- (2004). In L. Massicotte, A. B. Blais, & A. Yoshinaka, *Establishing the rules of the game, Election laws in democracies*. Canada: University of Toronto Press.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken. (2009). *Verkiezingen, Kiesrecht*. Opgeroepen op mei 31, 2009, van Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties: <http://www.minbzk.nl/onderwerpen/grondwet-en/verkiezingen/kiesrecht>
- Newton, K., & Van Deth, J. W. (2005). *Foundations of comparative politics*. Cambridge: University Press.
- Pechtold, A. (2006, mei 29). *Toespraak tijdens het congres Inclusive Politics*. Opgeroepen op Mei 28, 2009, van Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties: <http://www.minbzk.nl/actueel/toespraken?ActItemId=81695>
- Putnam, R., Feldstein, L., & Cohen, D. (2004). *Better together : restoring the American community* . New York: Simon & Schuster.
- PvdA Amsterdam. (2006, juni 1). *Meningen, 16-jarigen moeten stemrecht krijgen*. Opgeroepen op mei 29, 2010, van PvdA Amsterdam: <http://www.pvdaamsterdam.nl/nieuwsbericht/3286>
- Schrag, F. (2004). Children and democracy: theory and policy. *politics, philosophy & economics* , 3, 365-379.
- Thomassen, J., Aarts, K., & Van der Kolk, H. (2000). *Politieke veranderingen in Nederland 1971 - 1998*. Enschede: Enschede.
- Van der Kolk, H., & Aarts, K. (2010). *Het verlagen van de kiesgerechtigde leeftijd naar 16 jaar; debatten, argumenten en consequenties*. Universiteit Twente.
- Van Hees, C., & Snijders, H. (2002). *Drank, brommers en dus ook stemmen!* Amsterdam.
- Verkiezingsprogramma D'66. (1998). *Programma Tweede - Kamerverkiezingen 1998 - 2002*. D'66.

Verkiezingsprogramma GroenLinks. (1994). *Programma Tweede - Kamerverkiezingen 1994 - 1998*. GroenLinks.

Volkskrant. (2006, mei 31). *Peiling 16-jarigen naar de stembus?* Opgeroepen op mei 29, 2010, van website van de Volkskrant: http://www.volkskrant.nl/binnenland/article315071.ece/Peiling_16-jarigen_naar_de_stembus

Bijlage 1. Samenvatting

In dit onderzoek is er gekeken naar debatten die plaats hebben gevonden in Nederland. De debatten die onderzocht zijn hadden betrekking op de verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd voor het actief kiesrecht.

De periode waarnaar onderzoek is gedaan is ingedeeld in 5 perioden. Periode 1 (1879-1919), periode 2 (1920-1946), periode 3 (1947-1965), periode 4 (1966-1972) en periode 5 (1972-2010). Daarnaast zijn er 5 categorieën geformuleerd. Deze categorieën staan voor het onderwerp waar een argument naar verwijst. Categorie 1 gaat over de gevolgen van een verlaging, categorie 2 over de publieke opinie, categorie 3 over consistentie van rechten, categorie 4 over de politieke competentie van jongeren en tenslotte een rest categorie 5 met overige onderwerpen.

Vervolgens zijn er Kamerstukken uit van de Tweede Kamer verzameld en geanalyseerd. Bij deze analyse werden de argumenten dus ingedeeld in 1 van de 5 categorieën. Daarnaast is er gekeken of er onderscheid kon worden gemaakt tussen normatieve en normatief – empirische argumenten. Een normatief argument bevat geen verwijzing naar een feit, een normatief – empirisch argument bevat wel een verwijzing naar een feit of een eerder plaatsgevonden gebeurtenis (zoals bijvoorbeeld de oorlog). Het bleek dat er geen onderscheid kon worden gemaakt op dit vlak: alle argumenten waren normatief – empirisch van aard.

Bij de interpretatie van de analyse is er gekeken naar een verandering van de indeling in categorieën, per periode en per partij. Verandert het totaal aandeel van een bepaalde categorie in de loop der tijd? En geeft een partij in de loop der tijd argumenten uit een andere categorie? Uit de analyse bleek dat er met name argumenten uit de 3^e categorie genoemd werden: met betrekking tot consistentie van rechten. Na deze categorie worden er met name argumenten uit de 4^e categorie gegeven, met betrekking tot de competentie van jongeren. Het verschil in aandeel tussen de categorieën is erg klein en behalve categorie 2, wordt elke categorie gebruikt. Er kan dan ook geen patroon ontdekt worden dat veranderd is. Het bleek ook dat er geen partij was die vooral argumenten uit 1 bepaalde categorie gaf. Partijen gaven argumenten uit vrijwel elke categorie. Hier was dus ook geen sprake van een veranderd patroon. Wat wel veranderde was het aandeel tegenstanders. In de loop der tijd is het aandeel tegenstanders toegenomen. Er zijn vooral voor de laatste periode signalen dat er meer weerstand is tegen een verdere verlaging naar 16 jaar.

Bijlage 2. Schematisch overzicht leeftijd kiesrecht

	<i>Leeftijd actief kiesrecht</i>	<i>Leeftijd passief kiesrecht</i>
1848 Censuskiesrecht	23 jaar	30 jaar
1896 Uitbreiding census kiesrecht	25 jaar	30 jaar
1917 Invoering algemeen kiesrecht voor mannen	25 jaar	30 jaar
1919 Invoering algemeen kiesrecht voor vrouwen	25 jaar	30 jaar
1946	23 jaar	30 jaar
1963	21 jaar	25 jaar
1972	18 jaar	25 jaar
1983	18 jaar	21 jaar
1986	18 jaar	18 jaar

Tabel 3. Schematisch overzicht leeftijd kiesrecht

Bijlage 3. Wettelijke regeling van het kiesrecht

De Staatscommissie – Cals Donner heeft in 1969 het eerste voorstel ingediend om het kiesrecht als grondrecht in de Grondwet te plaatsen. Voorheen werd het kiesrecht dus niet als grondrecht in de Grondwet vermeld. Het kiesrecht werd als grondrecht opgenomen omdat het in internationale stukken wel als grondrecht getypeerd werd. Verder vond men destijds dat het recht vergelijkbaar was met andere grondrechten. Uiteindelijk wordt in 1983 het kiesrecht vermeld als grondrecht in de Grondwet (Elzinga, 1997, pp. 2,31). De Grondwet waarborgt dat iedere Nederlander een gelijk recht heeft om zijn stem uit te brengen:

Artikel 4 (Grondrecht, Grondwet)

Iedere Nederlander heeft gelijkelijk recht de leden van algemeen vertegenwoordigende organen te verkiezen alsmede tot lid van deze organen te worden verkozen, behoudens bij de wet gestelde beperkingen en uitzonderingen.

Het kiesrecht kan beperkt worden door speciale grondwetsbepalingen en door wettelijke regelingen. Zo is het kiesrecht ook uitgewerkt in de Kieswet. Naast de Kieswet kan men kiesrechtelijke bepalingen vinden in het Kiesbesluit, de Gemeentewet, de Provinciewet en in de Reglement van orde van Eerste en TK (Elzinga, 1997, pp. 45,46). Deze wetten kunnen het uitoefenen van het kiesrecht beïnvloeden, zoals aangegeven staat in de Grondwet:

Grondwet Art. 54.

1. De leden van de TK worden rechtstreeks gekozen door de Nederlanders die de leeftijd van 18 jaar hebben bereikt, behoudens bij de wet te bepalen uitzonderingen ten aanzien van Nederlanders die geen ingezetenen zijn.

Grondwet Art. 56

Om lid van de Staten-Generaal te kunnen zijn, is vereist dat men Nederlander is, de leeftijd van 18 jaar heeft bereikt en niet is uitgesloten van het kiesrecht.

Grondwet Art. 59

Alles wat verder het kiesrecht en de verkiezingen betreft, wordt bij de wet geregeld.

Kieswet Artikel B 1

1 De leden van de TK der Staten-Generaal worden gekozen door degenen die op de dag van de kandidaatstelling Nederlander zijn en op de dag van de stemming de leeftijd van achttien jaar hebben bereikt, met uitzondering van degenen die op de dag van de kandidaatstelling hun werkelijke woonplaats hebben in de Nederlandse Antillen of Aruba.

Bijlage 4. Reflectieverslag

Voor het schrijven van mijn thesis heb ik langer de tijd genomen dan gebruikelijk is. Ik heb hier niet echt bewust voor gekozen. In eerste instantie had ik het idee om een jaar eerder af te studeren. Mijn scriptie helemaal in de zomervakantie van 2009 te schrijven. Dit bleek toch iets te optimistisch. Hierdoor moest ik tijdens mijn pre-master aan de Universiteit Utrecht mijn bachelor afronden. Nu was dit geen onmogelijke opgave: ik had in principe ruimte om met andere studiezaken bezig te zijn. Toch bleek het lastig om 2 studies aan 2 verschillende universiteiten met elkaar te combineren: werken aan je scriptie of leren voor je tentamens? Zo kwam het dat ik elke keer even aan de slag was voor mijn scriptie. Elke keer als ik begon, ging ik door een soort ‘opstart’ fase. Dit zorgde er ook voor dat ik meerdere malen vrijwel helemaal opnieuw begonnen ben. Daar kwam ook bij dat ik in eerste instantie mijn onderzoeksprobleem niet helder geformuleerd had. Ik deed onderzoek naar de argumenten die tijdens debatten gegeven waren. Dit leek me overzichtelijk genoeg om alleen een hoofdvraag te formuleren. Achteraf bleek het voor de structuur beter om ook deelvragen te formuleren. Dit zorgt er ook voor dat je zelf beter inzicht wat wel en niet noodzakelijk is om te doen. En je voorkomt dus dat je overbodig werk verricht. Zo had ik Eerste en Tweede Kamer stukken gelezen. Achteraf is besloten om de focus op de Tweede Kamer te leggen. Ik had de Eerste Kamer stukken dus niet hoeven lezen en analyseren. Het was dus beter geweest als ik mijn doel preciezer omschreven had.

Al met al kan ik zeggen dat ik blij ben dat ik nu, in de zomer van 2010, toch al mijn aandacht kon geven aan mijn scriptie. Ik merk dat het een stuk prettiger werkt om wel helemaal in je onderzoek op te kunnen gaan.